

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

11

גיליון

2021

סתיו

עורכים מיכאל גלוזמן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
מערכת מייעצת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם-טוב, נעמה רוקם, עוזי שביט
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמוי-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: תיוטה לשיר "פניך אל פניי" מאת אבות ישורון (כ"460, ארכיון ישורון), 1991; באדיבות הלית
ישורון ומכון גנזים על שם אשר ברש

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2021 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס ברפוס סדר צלם

קובלא חאן וקולרידג' בהיכל העונג המדומיין של העברית לילך ניישטט-בורנשטיין

ביצירות זרות רבות משמשת העברית כתשתית עומק, בייחוד ביצירות של מחבריהן – יהודים ושאינם יהודים – יש ידע ויחס עמוק לשפה העברית. במקרים אלה מהדהדים ביצירה הזרה מטענים סמנטיים, תרבותיים, פרוזודיים וצליליים של העברית. ג'ון מילטון, ויליאם בלייק, פרנץ קפקא ופאול צלאן ידעו עברית, התעמקו בתנ"ך ובטקסטים יהודיים, קיימו דיאלוג עם אינטלקטואלים יהודים, שילכו ביצירותיהם מילים עבריות, ואחדים מהם אף תרגמו מעברית ללשונותיהם. ועם זאת, בתרגום יצירותיהם לעברית ובפרשנותן בתרבות הישראלית תשתית זו כמעט לא זוהתה ולא שימשה את המתרגמים במלאכתם. כפי שאראה במאמר זה, זיהוי התשתית הלשונית והתרבותית העברית וחשיפתה בעומק יצירות אלה יעשירו לא רק את הבנת היצירות אלא אף את תרגומן לעברית.

במאמר אדון בתשתית העברית בשיר "Kubla Khan" (1816) של סמואל טיילור קולרידג' כמקרה מבחן ליצירות מעין אלה. עקבות העברית ביצירתו של קולרידג' טרם נחשפו במלואם. חוקריו האנגלו-אמריקאים יודעים עליהם אך אינם מכירים אותם, על הקשריהם התרבותיים והלשוניים, ואילו מתרגמיו לעברית החמיצו אותם כליל. הרעיון לפיו חשיפת שכבת עומק של תרבות זרה ביצירה יכולה לתרום להבנתה הותווה כבר על ידי קולרידג' עצמו, שבשנה שבה פרסם את "קובלא חאן" טען כי "מה שמכונה

* המאמר הוא חלק מספר בכתובים ("קולרידג' והעברית: מקור תרגום וקינה") והוא נכתב ברובו בשנת שהותי כחוקרת-אורחת בחוג לספרות השוואתית באוניברסיטת הרווארד. תודתי נתונה לג'יימס אנגל, לערן הרס, לאדריאנה ג'ייקובס, ללילך לחמן, לקרן מוק, ללילי קאהן, לאדם ווקר, למיכל בן-חורין, למיכל בירן, לדורית ברחנא-לורנד, לרימה שיכמנטר ולנטע בר-יוסף פז. תודה לקוראים האנונימיים של המאמר על תרומתם הנדיבה לגיבוש המחשבות והניסוח.

סמואל טיילור קולרידג' (שארסטוק)

דרמה גרמנית היא אנגלית במקורה, אנגלית בחומריה ואנגלית באימוץ-מחדש שהיא נוקטת".¹ לטענתו, לסינג השתית את יצירתו על תובנות שדלה מתוך כתיבתו של שייקספיר, וכדי להבין את מחזהו של שילר השודדים יש לקראו לאור תרגומים מאנגלית לגרמנית, שהיו פופולריים בזמן כתיבת המחזה.

כל חייו התעמק קולרידג' ברובדי המשמעות של העברית בכלל ושל השירה המקראית בפרט ואף התנסה בתרגום מעברית. על מגבלות הידע הפורמלי פיצה בקריאה אינטנסיבית בתנ"ך ובפרשנויותיו, בחשיבה יצירתית ובדיאלוג מתמשך עם המלומד היהודי היימן (חיים) הורביץ, הפרופסור הראשון לעברית ביוניברסיטי קולג' לונדון (UCL). תובנותיו של קולרידג' בנוגע לשפה העברית והכרעותיו בתרגומיו מעברית לאנגלית ישמשו כאן כמפתח לבחינת הדימוי "pleasure-dome" בשיר "קובלא חאן".

1. Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 7: *Biographia Literaria*, vol. II, eds. James Engell and Walter Jackson Bate, Princeton University Press, New Jersey 1983, p. 263; ההדגשות במקור.

דימוי זה יוצג כדוגמה להצטלכות היצירה האנגלית עם טקסטים עבריים מספרי התנ"ך ועם כתבים פרשניים מאוחרים, החל מתקופת חז"ל וימי-הביניים ועד ספרות ההשכלה. יחסו של קולרידג' אל העברית זכה עד כה לעיון מחקרי משלושה היבטים עיקריים: השפעתם של כתבי הקודש העבריים על יצירתו;² השפעתן של הפילוסופיה הגרמנית וביקורת המקרא על הגותו ויצירתו;³ וקשריו עם הוגים וחוקרים יהודים.⁴ עד כה התעמקו בזיקתו של קולרידג' אל העברית חוקרים מהאקדמיה האנגלו-אמריקאית, אולם יצירתו טרם נבחנה בידי חוקרים הבקיאים בתולדות השפה, הספרות והתרבות העברית.⁵ מחקר זה בוחן לראשונה את תרגומו של קולרידג' מעברית לאנגלית ואת תוכנותיו על השפה והשירה העברית כמפתחות להבנת "קובלא חאן" ותרגומו לעברית.

2. Tim Fulford, "Coleridge, Kabbalah, and the Book of Daniel", *Prose Studies*, 13:3, 1990, pp. 63-77; Inna Lipkowitz, "Inspiration and the Poetic Imagination: Samuel Taylor Coleridge", *Studies in Romanticism*, 30:4, 1987, pp. 605-631; James Engell, "The Other Classic: Hebrew Shapes British and American Literature and Culture", in K.P. Van Anglen and James Engell (eds), *The Call of Classical Literature in the Romantic Age*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, pp. 343-335; Denae Dyck, "Gathering and Scattering in The Rime of the Ancient Mariner: Poetic Form, Biblical Criticism, and Coleridge's Tropes of the Imagination", *European Romantic Review*, 29:6, 2018, pp. 769-786; ועוד.
3. Elinor Shaffer, *Kubla Khan and the Fall of Jerusalem: The Mythological School in Biblical Criticism and Secular Literature 1770-1880*, Cambridge University Press, Cambridge 1980; James Engell, *The Creative Imagination: Enlightenment to Romanticism*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1999; Herbert Walter Piper and Theodora Goss, *The Singing of Mount Abora: Coleridge's Use of Biblical Imagery and Natural Symbolism in Poetry and Philosophy*, Fairleigh Dickinson University Press, London 1987; ועוד.
4. Ewan Jones, "Coleridge, Hyman Hurwitz and Hebrew Poetics", *Coleridge Bulletin*, 40, 2012, pp. 59-68; *Idem.*, "The Tautological Imperative: Coleridge, Hyman Hurwitz and Hebrew Poetics", *Coleridge and the Philosophy of Poetic Form*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 161-166; Karen Weisman, "Mourning, Translation, Pastoral: Hyman Hurwitz", *Singing in a Foreign Land: Anglo-Jewish Poetry, 1812-1847*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2018, pp. 70-122; ועוד.
5. שני כותבים הבקיאים בתרבות העברית התייחסו להיבט זה ביצירתו של קולרידג' – הראל (הרולד) פיש, שפרסם רשימה קצרה ב-1972, לציון מאתיים שנה להולדת קולרידג', ובנימין תמוז, שחיבר מכתב בדיוני שבו קובל יהודי בלונדון של המאה התשע עשרה על התבטאויות אנטישמיות של קולרידג': "לפני שנים לא רבות, ב-1817, נפטרה הנסיכה שרלוט, וכיום קבורתה הושמעה בבית הכנסת הגדול שבכיכר סנט ג'יימס, באלדג'ט, תפילת אשכבה יהודית, קינת ישורון שמה, פרי עטו של נשיא האקדמיה העברית, מר הימן הורביץ. מי תרגם את תפילת האשכבה ללשון האנגלית, אם לא משרורנו סמיואל טיִלְר קולרידג'? משמע, שלא זו בלבד שידע יפה יפה כי ליהודים בתי כנסת משלהם ותפילות משלהם, אלא גם זאת, שלא בז כלל וכלל לכספם של אותם עריצים ונטל שכר-מתרגמים ביד רחבה. שמה להיטותו שלו אחר כספם של מי שנראו בעיניו גס־רוח ורודפ־בצע, היא שגרמה לו לראות מהרהורי לבו ולמדוד את זולתו במידתו שלו?"; וראו Harold (Harel) Fisch, "The Dark and the Light: Bicentennial of Samuel Taylor Coleridge, Hebrew

טענתה של חנה קרונפלד שהספרות העברית שימשה כ"אחר" של הספרות הלאומית השלטת מצאה לאחרונה חיזוק במחקרו של ג'יימס אנגל על העברית כ"קלאסיקה האחרת" שעיצבה את השירה האנגלית.⁶ מעמדה הכפול של העברית – כמקור תרבותי וכספרות מינורית – מאפשר לנו לראות את מעשה התרגום מעברית כמודל אינטרטקסטואלי של משא ומתן בין-תרבותי.⁷ שני מושגים שהוצעו לאחרונה בתחום חקר התרגום יעמדו ברקע הדיון כאן – "תרגום פריזמטי" (prismatic translation) ו"תרגום קצה" (extreme translation). המושג "תרגום פריזמטי", שפיתח מת'יו ריינולדס, מרחיב את תפיסת התרגום ומציג את מעשה התרגום כתהליך מורכב ומתמשך המניב גרסאות רבות, שהן עצמן נעשות לעיתים למקור קנוני, ולא כפעולה חד-סטריית וחד-פעמית. על פי תפיסה זו, שרשרות המסמנים והקשרים המורכבים בין טקסט לטקסט מקבלים חיים חדשים בשפות שונות.⁸ המושג "תרגום קצה", שהציעה אדריאנה ג'ייקובס, מתמקד בטקסטים המוגדרים רק בדוחק כתרגומים. בטקסטים מעין אלה המתרגם אינו בקיא בשפת המקור או בשפת היעד, והם עצמם אינם מקיימים יחס ישיר למקור סמכותי ופורעים מוסכמות של מובנות.⁹ המושגים "תרגום פריזמטי" ו"תרגום קצה" מתאימים במיוחד לבחינת תרגומיו של קולרידג', שנקט אסטרטגיות תרגום רדיקליות

ירושלים 1989, עמ' 4-5. "Translator", *Jerusalem Post*, 20 October, 1972, p. 16; בנימין תמוז, הזמיר והזיקית, כתר,

6. Chana Kronfeld, *On the Margins of Modernism: Decentering Literary Dynamics*, University of California Press, Berkeley 1996, pp. 4-5; אנגל, "The Other Classic", לעיל הערה 2. אני מודה לתלמידי הסמינריון "רומנטיקה השוואתית", שהתקיים בהנחייתו של פרופ' אנגל בחוג לאנגלית באוניברסיטת הרווארד, 2019-2020, על ההבחנות רבות-הערך שחלקו עימי.
7. קרונפלד, שם, עמ' 16-17; Naomi Seidman, *Faithful Renderings: Jewish-Christian Difference*; and *the Politics of Translation*, The University of Chicago Press, Chicago 2006, pp. 8-9; חנה קרונפלד, "המשורר כמתרגם בשירת עמיחי", אות, 3, 2013, עמ' 5-20; הנ"ל, "סוכנות אינטרטקסטואלית", בתוך מיכאל גלזמן ואורלי לובין (עורכים), אינטרטקסטואליות בספרות ובתרבות: ספר היובל לזיוה בן-פורת, הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה ע"ש פורטר, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2012, עמ' 11-57.
8. Matthew Reynolds (ed.), *Prismatic Translation*, Legenda Books, Oxford 2019.
9. Adriana X. Jacobs, "Extreme Translations", בתוך ריינולדס (עורך), *Prismatic Translation*, שם, עמ' 154-170. טיעוני במאמר זה נטוו במסגרת דיאלוג עם ג'ייקובס. תובנותיה על תרגום, ובייחוד על תרגום מעברית ולעברית, עוררו בי השראה. וראו גם *idem.*, *Strange Cocktail: Translation and the Making of Modern Hebrew Poetry*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2018; הנ"ל, "הקוקטייל המשונה וגידול הפרא: ההרורים על תרגום שירה לעברית וממנה", הול, 19, 2020, עמ' 158-164.

כגון פטווד-תרגום, תרגום-עצמי, תרגום-לאחור ותרגום שיתופי, ופיתח את הרעיון בדבר הבלתי-ניתן-לתרגום.¹⁰

במאמר זה אתחקה אחר הזיקות שקולרידג' איתר והתווה בין העברית לאנגלית. זיקות אלה אינן ישירות ופשוטות: ביצירתו, במחשבתו ובתרגומיו חיפש קולרידג' את הסתירות, ניזון מהן והוסיף להן סתירות חדשות. בחרתי ללכת כאן בדרכו של ההיגיון הקולרידג'יאני, גם כשהוא סבוך וסותרני. בחלק הראשון של המאמר אתאר את זיקותיו של קולרידג' לעברית; בחלק השני אציג את התנסויותיו בתרגום מעברית; בחלק השלישי אעלה את האפשרות שבאמצעות עבודתו המשותפת עם הורביץ והיכרותו עם יצירתו הפואטית וההגותית של שלמה לויזון הושפע קולרידג' מההשכלה העברית בת זמנו; בחלק הרביעי אדגים באמצעות תרגומי השיר "קובלא חאן" כיצד זיהויה תשתית העומק של העברית ביצירתו של קולרידג' תורם להעמקת הבנתה של יצירה זו; בחלק החמישי והאחרון אציג את תרגומי השיר "קובלא חאן" לעברית ואראה כיצד זיקותיו של קולרידג' לעברית משתקפות בשירו ומציעות פרשנות חדשה לדימוי מרכזי בשיר.

קולרידג' והעברית

"100 שנים למותו של משורר יהודי אנגלי" הכריזה כותרת צנועה בעיתון דבר ב-29 ביולי 1934. "המשורר האנגלי היהודי המפורסם שמואל טיילור קולרידג'" יהוד כאן על בסיס מכתב ששיגר לבתו של וולטר סקוט, שסופר דבר אף מצטט מתוכו: "הנני מתגאה במוצאי היהודי. מזרע אברהם אנוכי".¹¹ קולרידג' – נוצרי אדוק וכן לכומר אנגליקני – לא היה יהודי, כמובן; במכתבו הוא טען "I happen to be a favorite among the descendants of Abraham",¹² אולם השיבוש רומז בעקיפין לקשר המיוחד שלו לעברית.

קולרידג' למד עברית בילדותו המוקדמת, תחילה בבית הספר שניהל אביו ואחר כך בקרייסט הוספיטל בלונדון, אולם, לדבריו, מוריו שלחו אותו לאוניברסיטה "עם

10. למושג "תרגום" נודעה משמעות רחבה בפואטיקה של קולרידג'. כך, למשל, הוא ראה את המשורר כמי שפודה את השיר ממחוזות החלום ומתרגם אותו משפת הדימויים והתחושות – למילים. וראו Samuel Taylor Coleridge, *The Notebooks of Samuel Taylor Coleridge: 1827-1834*, vol. 5, ed. Kathleen Coburn and Anthony John Harding, Princeton University Press, New Jersey 2001, vol. III, p. 4409. על אסטרטגיות התרגום הייחודיות של קולרידג' ארחיב במאמר נפרד.

11. "100 שנים למותו של משורר יהודי אנגלי", דבר, 29 ביולי 1934, עמ' 2.
12. Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Letters of Samuel Taylor Coleridge*, vol. VI, ed. Earl Leslie Griggs, Clarendon Press, Oxford 2000, p. 943

ידע מעולה בלטינית וביוונית וידע מספיק בלכד בעברית".¹³ הוא שיפר את העברית בתקופת לימודיו בג'וז קולג' בקיימברידג'.¹⁴ אביו, ג'ון קולרידג', היה הבראיסט שראה בנביאי התנ"ך מורי דרך פוליטיים ושיבץ פסוקים בעברית בדרשותיו.¹⁵ קולרידג' הלך בעקבותיו, ועל פי עדותו קרא בתנ"ך מגיל שלוש ועד שנותיו האחרונות. הספר הפיזי ביותר בעיניו, תהילים, שימש לו נושא שיחה יומיומי.¹⁶

כבן זקונים שהתבלט בתבונתו היה קולרידג' הבן המועדף על הוריו ותלמידו הנבחר של אביו, שלימד אותו מגיל שש עד תשע.¹⁷ המשורר התרפק על זיכרונותיו מהשיחות הממושכות עם אביו כשישב על ברכיו או כשטיילו יחד ובהן גמע את דברי האב "בעונג ובהערצה".¹⁸ ג'ון קולרידג' נפטר בשנתו משבץ לב כשבנו הצעיר היה בן תשע: הוא חזר לביתו ממסע, סיפר לאשתו על חלום שבו חזה את מותו – ונפטר בשנתו עוד באותו הלילה.¹⁹ הילד, שלא ידע כלל שאביו חזר, התעורר משנתו לזעקות אָמו

13. קולרידג', *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 11, John L. Wilson, *The History of Christ's Hospital, from its Foundation by King Edward the Sixth*, J. Nichols and Son, London 1821, p. 88

14. Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 3: *Essays on His Times*, ed. David V. Erdman, Princeton University Press, New Jersey 1978, p. 1188; ליפקוביץ, "Inspiration and the Poetic Imagination", לעיל הערה 2, עמ' 605.

15. Samuel Taylor Coleridge, *Confessions of an Inquiring Spirit*, vol. I, ed. Henry St. John Hart, Stanford University Press, Stanford 1957, pp. 44-45; John Coleridge, *Miscellaneous Dissertations, Arising from the XVIIth and XVIIIth Chapters of the Book of Judges by the Rev. Mr. John Coleridge, Vicar of, and Schoolmaster, Ottery St. Mary, Devon 1768*, p. 1776; אנגל, "The Other Classic", לעיל הערה 2, עמ' 343.

16. קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך I, עמ' 312, Samuel Taylor Coleridge, *Table Talk*, vol. I, ed. Carl Woodring, Princeton University Press, New Jersey 1990, p. 110; Hedwig Heilbrun, "Jewish Influences on the Oeuvre of Samuel Coleridge", *Proceedings of the World Congress on Jewish Studies*, II, 1989, p. 58

17. קולרידג', *Collected Letters*, שם, כרך I, עמ' 347, 354-353. חוקרי קולרידג' פענחו את היחסים בין המשורר לאחיו דרך ההשוואה לצמדי אחים במקרא, כמו קין והבל או יעקב ועשו; וראו, למשל, Stephen M. Weissman, *His Brother's Keeper: A Psychobiography of Samuel Taylor Coleridge*, International Universities Press, Madison, Conn. 1989; J.C.C. Mays, *Coleridge's Father: Absent Man, Guardian Spirit*, Friends of Coleridge, Bristol UK 2014, pp. 15, 18, 54-56

18. קולרידג', *Confessions of an Inquiring Spirit*, לעיל הערה 15, כרך I, עמ' 354 (1 באוקטובר 1797).

19. שם, כרך I, עמ' 255; קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך III, עמ' 4396, Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 15: *Marginalia*, vol. I, ed. George Whalley, Princeton University Press, New Jersey 1980-2001, p. 163

ואמר מיד: "פאפא מת".²⁰ כל חייו היה אביו עבורו מוקד הזדהות ומושא געגועים.²¹ הוא צפה שגם אותו יפקוד מוות פתאומי והעיד כי חש "שליש גאווה ושני שלישים רוך" בכל פעם שהצביעו לפניו על הדמיון בינו לבין אביו, "אם באישיות ואם בכוח המחשבה".²² לאחר מות האב נשלח הילד ללמוד הרחק מביתו, בקרייטט הוספיטל בלונדון, ובתוך עשור איבד גם שלושה מאחיו ואת אחותו האהובה.

קולרידג' הגדיר את תחומי מומחיותו של אביו כ"עברית ומתמטיקה", ובעקבותיו התקדש לעברית.²³ שירתו ומחשבתו הושפעו מטקסטים מהתנ"ך (בעיקר מספרי בראשית, שופטים, ישעיהו, יונה, יחזקאל, תהילים, איוב, שיר השירים ודניאל), מספרים חיצוניים, מהמשנה ומהתלמוד, ממדרשי חז"ל, מפרשנות של חכמי ימי הביניים ומתורת הקבלה. בשירה המקראית ראה קולרידג' מופת, וההשוואה בינה לבין שירת יוון הקלאסית סייעה לו בחידוד תובנותיו בדבר אופי השירה והשפה, הדמיון, היחס בין אלגוריה לסמל ותכלית הפרשנות. יצירתו שאבה השראה מהשירה העברית ומהמשקל המקראי, ואלה שימשו לו כמקורות לחידוש ולהמצאה ז'אנרית.²⁴

ברוח התפיסה ההבראיסטית לפיה בכוחם של כתבי הקודש להלהיב גם קוראים חסרי השכלה ציין קולרידג' בסיפוק כי הפסוקים בעברית ששילב אביו בדרשותיו משכו את לב הקהל אף יותר מדבריו שנאמרו באנגלית.²⁵ הוא החזיק בספרייתו שני עותקים של הדיסרטציה שבה תרגם אביו ופירש את הסיפור המקראי על פסל מיכה ובני דן.²⁶ אף על פי שלא נמצאה עדות מפורשת לכך, ניתן לשער שקרא את דבריו של אביו על

20. קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך I, עמ' 355.

21. מאייס, *Coleridge's Father*, לעיל הערה 17, עמ' 18.

22. קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך IV, עמ' 700; כרך VI, עמ' 754, 837; כרך III, עמ' 104, בהתאמה; הנ"ל, *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך IV, עמ' 5360, הערה 42 (אפריל 1820); מאייס, *Coleridge's Father*, לעיל הערה 17, עמ' 49.

23. קולרידג', *Collected Letters*, שם, כרך I, עמ' 303.

24. קולרידג', *Collected Letters*, שם, כרך II, עמ' 857; ג'ונס, "The Tautological Imperative", לעיל הערה 4, עמ' 15; שאפר, *Kubla Khan and the Fall of Jerusalem*, לעיל הערה 3, עמ' 66-63. ראו, "Coleridge and the Reading of the Song of Songs", Lilach Naishtat Bornstein, *Coleridge Bulletin*, 56, 2020, pp. 59-69.

25. James Gillman, *The Life of Samuel Taylor Coleridge*, W. Pickering, London 1838, p. 8. קולרידג', *Table Talk*, לעיל הערה 16, כרך I, עמ' 182; הנ"ל, *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 40; Jonathan Sheehan, *The Enlightenment Bible: Translation, Scholarship*, Culture, Princeton University Press, New Jersey 2005, pp. 155-160.

26. Chester Linn Shaver and Alice C. Shaver, *Wordsworth's Library: A Catalogue. Including a List of Books Housed by Wordsworth for Coleridge from c. 1810 to c. 1830*, Taylor & Francis, New York 1979; Ralph Coffman, "The Working Library of Samuel Taylor Coleridge", *Journal of Library History*, 21:2, 1986, pp. 277-299.

הסיפור המקראי כמסר אישי אליו, בייחוד את אלה העוסקים בקשרים שבין אב לבנו.²⁷ העברית ביצירתו של קולרידג' מהדהדת אפוא את קול האב. ההתעמקות במקרא ובשפה העברית נתפסה אצלו כמורשת יקרה הטעונה משמעויות רגשיות, אינטלקטואליות, דתיות, היסטוריות ופואטיות שאביו הנחיל לו כמותו.

קולרידג' ותרגומו מן העברית

החל מימיו כתלמיד בית ספר ועד מותו יצר קולרידג' כמאה תרגומים לאנגלית: מהם תרגומים של שורות בודדות ומהם המקיפים אלפי שורות.²⁸ רבים מתרגומו ראשיתם בחיקוי סגנוני, שהיה פרקטיקה מוכרת בתהליך הלימוד. אף על פי שקולרידג' הגדיר את הטקסטים האלה כתרגומים, רבים מהם אינם אלא עיבודים ואדפטציות.²⁹ כמחצית מתרגומו אלה של קולרידג' נעשו מגרמנית, והשאר – מיוונית, מאיטלקית, מלטינית ומעברית.³⁰

מעברית תרגם קולרידג' קטעים שיריים מן התנ"ך – מספרי שופטים, ישעיהו, מיכה, תהילים ואיוב. הטקסט הראשון שתרגם מעברית, ב־1798, היה עשרת הפסוקים הפותחים את שירת דבורה.³¹ בנוסף על כך עיבד קולרידג' גם ארבע אגדות תלמודיות (והסתייע לשם כך בתרגומן לגרמנית), ותרגם שתי קינות עבריות שחיבר היימן הורביץ,

27. Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 9: *Aids to Reflection*, Princeton University Press, New Jersey 2017 (1949), p. 18; ג'ון קולרידג', *Miscellaneous Dissertations*, לעיל הערה 15, עמ' 130-132; קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך V, עמ' 5531, 6131.

28. Frederick Burwick, "Coleridge's Art of Translation", *The Wordsworth Circle*, 38:3, 2007, pp. 108-112; *Idem.*, "Coleridge as Translator", in *The Oxford Handbook of Samuel Taylor Coleridge*, Oxford University Press, Oxford 2009; J.C.C. Mays, *Coleridge's Experimental Poetics*, Springer, New York 2013, pp. 164-171.

29. דוגמה מובהקת לכך הם "תרגומו מאנגלית לאנגלית" (כהגדרתו) של יצירות רעיו המשוררים צ'רלס לאמב, ויליאם בוואלס ורוברט סאות', וכן של המשורר בן המאה השמונה עשרה מרק אקנסייד; וראו מאייס, שם, עמ' 31.

30. לצד תרגומים אלה לאנגלית התנסה קולרידג' גם בתרגום מאנגלית לגרמנית, וראו Samuel Taylor Coleridge, *The Complete Poetical Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. I, ed. Ernest Hartley Coleridge, Quality Classics, Oxford 1898, p. 395.

31. במאמר שיראה אור בכתב העת *Prooftexts* אני מראה כי תרגום שירת דבורה שימש את קולרידג' כמעבדה שבה שיחק בתמות והתנסה באסטרטגיות תרגום יצירתיות. זיהוי מקומה המרכזי של שירת דבורה בהתפתחות מחשבתו הפואטית של קולרידג' וחשיפת בחירותיו בתרגום הטקסט מצביעים על מגמות שקולרידג' המשיך ופיתח בהמשך חייו.

קינת ישורון (*Israel's Lament*, 1817) וקול נהי (*The Tears of a Grateful People*, 1820).³²

הורביץ היגר מפולין לאנגליה בסוף המאה השמונה עשרה. הוא הקים בית מדרש לנערים יהודים בשכונת הייגייט, כיהן, כאמור, כפרופסור לעברית ביוניברסיטי קולג' לונדון, וזכה למוניטין כמלומד יהודי: משה מונטיפיורי הגיע להרצאותיו וד'ישראלי נועץ בו בפירוש התנ"ך.³³ בין ספריו של הורביץ נמנים *Elements of the Hebrew Language* (1807), העוסק ביסודות הלשון העברית, נדפס בכמה מהדורות ותורגם לגרמנית ולאיטלקית, *Vindiciae Hebraicae* (1820), ספר שנוי במחלוקת שיצא להגן על תפיסת התנ"ך כהתגלות דתית, וכן *Hebrew Tales* (1826), ספר פופולרי שהנגיש לראשונה אגדות תלמודיות לקוראי אנגלית, הודפס במהדורות רבות ותורגם לגרמנית.³⁴ קולרידג' התוודע אל הורביץ ב־1817, בעת שהתגורר בבית משפחת חברו ורופאו ג'יימס גילמן. גילמן השגיח מקרוב על קולרידג', שהיה מכור לאופיום. הורביץ וקולרידג' נפגשו בתכיפות עד מותו של האחרון, שבע עשרה שנה אחר כך, ושיתפו זה את זה בעבודתם: קולרידג' סייע להורביץ בפרסום ספריו ובקידומו, והורביץ הנחה את ידידו בלימודי סנסקריט ועברית. תרגומו של קולרידג' לקינות שחיבר הורביץ – קינת ישורון וקול נהי – הם מן השלמים והמורכבים בתרגומו מעברית.

קינת ישורון היא הספד לנסיכה שרלוט מוויילס, בתו היחידה של יורש העצר, שנפטרה בגיל עשרים ואחת בעת לידה שקטה. בדומה להדים שעורר מות הנסיכה דיאנה כמאתיים שנה מאוחר יותר, האסון שפקד את משפחת המלוכה הניב שלל תוצרים פופולריים. לא פחות משמונים קינות חוברו בעקבותיו, ואחדות מהן זכו לתפוצה רחבה. בין מחברי הקינות היו המשוררים הנודעים לורד ביירון ורוברט סאות'י.³⁵ הורביץ חיבר

32. Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 4: *The Friend*, vol. I, ed. Barbara E. Rooke, Princeton University Press, New Jersey 1969, pp. 172–174, 192, 367–368; Johann J. Engel, "Proben Rabbinischer Weisheit", *Schriften*, vol. I, Mylius, Berlin 1810–1811, pp. 295–334; James McKusick, "A New Poem by Samuel Taylor Coleridge", *Modern Philology*, 84:4, 1987, pp. 407–415

33. Leonard Hyman, "Hyman Hurwitz: The First Anglo-Jewish Professor", *Transactions*, 21, Jewish Historical Society of England, 1962, pp. 231, 241

34. Hyman Hurwitz, *Elements of the Hebrew Language in Two Parts*, L. Alexander, London 1807; *Idem.*, *Vindiciae Hebraicae: Or, A Defence of the Hebrew Scriptures, as a Vehicle of Revealed Religion*, F.C. and J. Rivington, London 1820; *Idem.*, *Hebrew Tales, Selected and Translated from the Writings of the Ancient Hebrew Sages*, Morrison and Watt, London 1826

35. Lord Byron, "Lines to a Lady on the Death of Queen Charlotte", *The Works of Lord Byron*, John Murray – Charles Scribner's Sons, New York 1898, pp. 45–46; Robert Southey, "Ode on the Death of Queen Charlotte", *The*

את קינת ישרון בהשראת הקינה הימייבניימית "אַלִי צִיּוֹן וְעָרִיָה", הפיוט הפותח את תפילות תשעה באב במסורת האשכנזית. קינת ישרון היא הקינה החילונית הראשונה שנכתבה בתבנית הקינה "אַלִי צִיּוֹן וְעָרִיָה".³⁶ הורביץ התאים את הקינה ללחן המסורתי של קינה זו, וכך היא אכן בוצעה בבית הכנסת המרכזי האשכנזי בלונדון ביום הלוויית הנסיכה. שנים רבות חתמה הקינה את תפילות תשעה באב בבית כנסת זה.³⁷ בהמשך פורסמה קינת ישרון במהדורה דו־לשונית: המקור בעברית, ולצידו התרגום של קולרידג' לאנגלית. קינת ישרון העברית נדפסה שוב באותה שנה תחת הכותרת *Mourn the Bright Rose: A Hebrew Dirge*, ביחד עם תווי הלחן שכתב הנרי בישופ, בהשראת הקינה "אַלִי צִיּוֹן וְעָרִיָה".³⁸ במאתיים השנים שחלפו מאז נדפסה

- Poetical Works of Robert Southey, Collected by Himself*, Longman, Orme, Brown, Green, & Longmans, London 1838, pp. 255-256; John Wolffe, "British Sermons on National Events", in Robert H. Ellison (ed.), *A New History of the Sermon: The Nineteenth Century*, vol. 5, Brill, Leiden / Boston 2010, pp. 181-206; Stephen Behrendt, *Royal Mourning and Regency Culture: Elegies and Memorials of Princess Charlotte*, Springer, London 1997
36. כמאה שנה מאוחר יותר, ב־1904, חוברה על פי אותה תבנית הקינה "אלי ציון ונורדיה", לרגל מותו של הרצל; וראו אהרן ליבושיצקי, "קינה למות נשיא ישראל בנימין זאב המכונה ד"ר תיאודור הרצל זכרו לברכה", *לוח ארץ ישראל*, תרס"ד, עמ' 155-156.
37. Cecil Roth, "The Synagogue and the Nation 1792-1815", *History of the Great Synagogue*, 1950; <https://www.jewishgen.org/jcr-uk/susser/roth/index.htm>. הורביץ לא היה היהודי היחיד שהספיד בקינה את הנסיכה מוויילס. כמוהו נהגו גם טוביאס גודמן ודוד רפאל מלדולה, וכמו קינת ישרון של הורביץ, גם אלגיה עברית של מלדולה בוצעה בבית הכנסת הספרדי בלונדון ביום ההלוויה של הנסיכה; וראו הנסיכה; וראו David Raphael Meldola, "Hebrew Elegy on the Lamented Death of the Princess", in Richard Roberts Jones, *Memoir of Richard Roberts Jones, of Aberdaron, in the County of Carnarvon, in North Wales*, London 1822, pp. 735-737; Tobias Goodman, *The Faith of Israel, or, The Substance of a Discourse Delivered at the Jews' Synagogue Seel-Street, Liverpool, on the 2d of May, 1819*, Printed for the Author by G.F. Harris's Widow and Brothers, Liverpool 1819; Mark Saperstein, *Jewish Preaching, 1200-1800: An Anthology*, Yale University Press, New Haven 1992
38. H. Bishop, "Mourn the Bright Rose: A Hebrew Dirge, on the Decease of ... Princess Charlotte of Saxe-Cobourg", *The Overture and Songs, in the Comic Opera of Zuma*, or; *The Tree of Health*, Goulding, D'Almaine, John Miller, London, Dublin 1817 שבשופ תיאר את הלחן היהודי־מסורתי של "אַלִי צִיּוֹן וְעָרִיָה" כ"מרתק בעתיקותו, בפשטותו ובפאתוס המרשים שלו", שורשי הלחן מיוחסים דווקא לשירים זרים: גרמניים, ספרדיים וצ'כיים. וראו Abraham Z. Idelsohn, *Jewish Music in Its Historical Development*, Schocken Books, New York 1967, pp. 168-172; מנשה רבינא, "אבל יהודי וקינה במוסיקה", *מחניים*, פב-פג, עמ' 56.

הקינה בכמה מהדורות, אולי כסמל לכרית בין הקהילה היהודית לממלכה,³⁹ ושימשה גם כהמנון טורי.

ב־1820 שבו הורביץ וקולרידג' לשתף פעולה: הורביץ חיבר את הקינה קול נהי לרגל מות סבה של הנסיכה שרלוט, המלך ג'ורג' השלישי. גם קינה זו חוברת על פי תבנית מסורתית, וגם היא בוצעה בידי החזן והקהל בבית הכנסת המרכזי בלונדון ביום לוויית המלך. כפי שמראה קארן וייסמן, שתי הקינות מבטאות את הזדהותה של הקהילה היהודית עם האומה האנגלית ובה בעת מפנות תשומת לב לייחודה של קהילה זו.⁴⁰ גם את קול נהי תרגם קולרידג' לאנגלית. כמו קינת ישורון, גם קינה זו חוברת ותורגמה בתוך כשבועיים.⁴¹ קולרידג' מחזה נגד הפרסום והאהדה שקינת ישורון בתרגומו "החופשי" זכתה להם ("נחמדה מאוד, כה מתוקה וקולחת"), לעומת שיריו המקוריים, "הטובים ממנה כפל כפליים".⁴² תרגומו לקינה גם ספג ביקורת קשה: "התרגום גרוע מקולרידג' במירעו [...] היה עליו לכוון את מיתריו לפני שפרסם שורות אלה".⁴³ זו כנראה הסיבה לכך שבקינה המאוחרת מוצפן שם המתרגם כ"חבר", לעומת הקינה המוקדמת, שבה מצוין שמו של קולרידג' כמתרגם.⁴⁴ הקושי בתרגום קינה מעברית לאנגלית נעוץ, לדברי קולרידג', "בפשטות המחשבות, ההולמות קינה, ובייחוד קינה עברית. מסיבה זו קשה לתרגמה לשפתנו הדחוסה והחד-

39. למשל במהדורה שהפיקה אגודת הביבליופילים היהודים, וראו Hyman Hurwitz and Samuel Taylor Coleridge, *Kinat Yeshurun: A Hebrew Dirge*, The Society of Jewish Bibliophiles, Cincinnati, Ohio 1962

40. וייסמן, *Singing in a Foreign Land*, לעיל הערה 4.

41. לא הרבה ידוע על תהליך החיבור והתרגום של הקינות. מאחר שהורביץ וקולרידג' גרו בשכנות אין כמעט תיעוד בכתב של הדיאלוג ביניהם, אולם ניתן להניח כי עבודת התרגום נעשתה ברובה בידי שניהם. קולרידג' ראה ביצירה משותפת אידיאל והרבה להתנסות בה עם ידידים יוצרים, שהמרכזי בהם היה ויליאם וורדסוורת'. עם זאת, במכתב שנשלח להורביץ ארבעה ימים אחרי הלוויית הנסיכה (ונמצא בארכיון אוניברסיטת פנסילבניה) יש עדות לכך שלפחות חלק מעבודת התרגום של הקינות עשה קולרידג' בכוחות עצמו: "את היום כולו אקדיש כמיטב יכולתי בניסיון התרגום עבורך", כתב שם קולרידג'; וראו Samuel Taylor Coleridge *Letters to Hyman Hurwitz, 1818-1830*, Kislak Center for Special Collections – Manuscripts Ms. Coll. 868

42. קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך II, עמ' 680-688.

43. מצוטט אצל קולרידג', *Poetical Works*, לעיל הערה 30, כרך II, עמ' 638; וראו גם I. Abrahams, "Hebrew Loyalty under the First Four Georges", *Transactions*, 9, Jewish Historical Society of England, 1918, p. 8; וראו Todd, Thurso 1827, לעיל הערה 33, עמ' 242-232.

44. קול נהי תורגמה מעברית לאנגלית גם בידי הכומר ויליאם סמית ופורסמה ב־1827 בכותרת *The Knell*, בצירוף תעתיק פונטי של הקינה העברית באותיות לטיניות; וראו William Smith, *The Knell, an Elegy on George the Third. From the Hebrew of Hyman Hurwitz*, William Todd, Thurso 1827. כמו תרגומו של קולרידג' לקינת ישורון, גם תרגומו של סמית' לקול נהי עורר ביקורת נטען כי הוא נופל מן המקור העברי.

הברתית, מבלי לחטוא באחד מן השניים: המתרגם נדרש להוסיף מחשבות ודימויים, ואז כמובן יחדל מלהיות מתרגם, או שהוא נדרש לחזור על אותן המחשבות במילים אחרות, ואז ייצור טאוטולוגיות".⁴⁵ עם הקושי הזה ניסה קולרידג' להתמודד בעזרת טענתו של ההבראיסט רוברט לאות', כי בתרגום שירה עברית עדיף תרגום מילולי על פני תרגום שירי המנסה לחקות את המצלול והמקצב המקוריים.⁴⁶ בעקבותיו ראה קולרידג' בתקבולת אמצעי המקל על המתרגם מעברית, שכן התקבולת מבוססת־משמעות ולא מבוססת־צורה.⁴⁷ הודות לשילוב בין למדנות קפדנית ליצירתיות חופשית פיתח קולרידג' בתרגומו מן העברית אסטרטגיה מקורית המתבססת על תקבולות סמנטיות ויוצרת מצלול שאינו חקייני.

קולרידג' שילב בין למדנות ליצירתיות גם באסטרטגיה שנקט בפירושו המקרא, כפי שעולה מהערה שכתב ב־1827 בשולי ספרו של מנואל לאקונזה, כומר ישועי מצ'ילה שגלה וחי בפרישות בספרד ובאיטליה. ספרו בן שלושת הכרכים של לאקונזה, *Venida del Mesías en gloria y majestad* (ביאת המשיח במלכות ובתפארת, 1790), שהציג פרשנות לנבואה המקראית, פורסם תחת שם העט "חואן יהושפט בן עזרא" ותורגם מספרדית לאנגלית ב־1827.⁴⁸ בדבריו על טענתו של לאקונזה בדבר פרשנות אנכרוניסטית תיאר קולרידג' את קו פרשת המים של־עצמו בקריאת התנ"ך:

ניסיתי זמן־מה בחינה ביקורתית וחיפוש טעויות על דרך השלילה. הצנעתי את ספקותיי ואת התלבטויותיי. אך חולשה ויובש תקפו את רוחי. קשיים, התנגדויות ומכשולים צצו כמעט בכל עמוד בכתבי הקודש, אפילו במקומות הבהירים והבלתי צפויים ביותר. כולם התפוגגו ושקעו ברגע שהשתחררתי מהפחד וקראתי שוב בתנ"ך באוויר הפתוח ובאור השמש הטבעי. לא הלכתי עוד דרך ג'ונגל, ניצוד בלחש רע של ספק. עם החופש באה האהבה, ועם האהבה והחופש באה האמונה.⁴⁹

45. קולרידג', *Confessions of an Inquiring Spirit*, לעיל הערה 15, כרך IV, עמ' 784 (23 בנובמבר 1817).

46. הטענתו של לאות', אף על פי שתרגומים מילוליים של שירה עברית "בדרך כלל נכשלים [...] הם ככל זאת עולים על כל תרגום שירי או חקייני"; וראו Robert Lowth, *Lectures on the Sacred Poetry of the Hebrews*, ed. Calvin Stowe, Crocker & Brewster, Boston 1829, p. 53 לעניין זה ראו, Tim Fulford, "Coleridge and the Wisdom Tradition", *The Wordsworth Circle*, 22:1, 1991, p. 84.

47. קולרידג', *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 23; כרך II, עמ' 142.

48. Manuel de Lacunza, *The Coming of the Messiah in Majesty and Glory*, LB Seeley, Weston Green 1827.

49. קולרידג', *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך III, עמ' 415-416. קולרידג' שילב בדבריו את הצירוף "wicked whispers" שהופיע בשירו "The Rime of the Ancient Mariner". בהרתי כאן בצירוף "לחש רע" בעקבות תרגומו של שמעון זנדבנק לשיר זה: "צִפְיִיתִי לְשִׁמְיִם, אֶף / בְּמִקוֹם

השילוב בין מתודה ביקורתית בפרשנות התנ"ך לבין קריאה "יחפה" הנשענת על חוויות חושיות-אישיות שחררה אפוא את קולרידג' ואפשרה לו חירות יצירתית.⁵⁰ למרות שליטתו המוגבלת בהיבטים הפורמליים של השפה העברית, יצירתיותו הובילה אותו לתובנות מפתיעות בנתיבים אינטואיטיביים.

האסטרטגיה התרגומית שפיתח קולרידג' מתבססת על זיקות צליליות בין מילים ורואה בהן מפתח פרשני. במחברותיו של קולרידג' מיולי 1820 מצאתי מילון-זוטא ובו רשימה של שלוש עשרה מילים בעברית ותרגומיהן לאנגלית וללטינית. המילים מאורגנות בארבעה אשכולות על סמך הדמיון הצלילי ביניהן. כך, למשל, אשכול אחד מדגים את הדמיון הצלילי בין המילים העבריות "מה", "מים" ו"אמא", ומקביל בינו לבין הדמיון הצלילי בין המילים האנגליות water, what ו-mother, ולזה שבין המילים הלטיניות udus (רטוב), humor (נוזל), aqua (מים) ו-qua (מי).⁵¹ קתלין קוברון, עורכת המהדורה המדעית של מחברות קולרידג', טוענת שהרשימה נולדה מתוך שיחה בין קולרידג' להורביץ על משמעות המילה "עפר", והורביץ הוא שכתב את המילים בעברית.⁵² השאלה מי כתב את הרשימה טעונה בירור, לדעתי; כך או כך, רשימה זו – שבה קולרידג' מתבסס על הקשרים הצליליים והסמנטיים בין השורשים העבריים ונגזרותיהם, ובכך מרחיב את משמעויותיהם – מצביעה על מגמה מקורית

תפלה מלב, / בא לחש רע, לבי יבש / כמו עפר חרב"; וראו סמואל טיילור קולרידג', "שירת המלח הישיש", בתוך שמעון זנרבנק (עורך ומתרגם), אנתולוגיה אנגלית, שוקן, ירושלים תשל"ג, עמ' 175. 50. "קריאה יחפה" היא קריאה שאינה נשענת על ידע אקדמי אלא על ידע אישי וקבוצתי, והיא מתייחסת "בראש ובראשונה לקריאת הטקסטים היהודיים הקנוניים ללא תיווכן של מסורות פרשניות כאלה או אחרות"; וראו נעמה שקד, "קריאה יחפה", ארץ אחרת, 58, 2010, עמ' 32. ראו גם לילך ניישטט-בורנשטיין, מי מפחד מקריסטבל? סיפורה של קבוצת קריאה, הקיבוץ המאוחד וגמא, תל אביב 2017, עמ' 183-188.

51. קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך IV, עמ' 4702. קולרידג' חוזר ומזכיר את הקרבה הצלילית והסמנטית בין המילים water ו-mother בהערה בשולי ספרו של יאקוב במה, וראו Jakob Böhme, *Concerning the Three Principles of the Divine Essence*, vol. VII, John M. Watkins, London 1764-1781, p. 2; קולרידג', *Notebooks*, שם, כרך III, עמ' 2363.

52. בספרו *Vindiciae Hebraicae*, שהתפרסם באותה שנה, הורביץ דן במילה "עפר", כפי שהיא מופיעה בסיפור הבריאה ('וַיִּצְרֶה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפָר מִן הָאֲדָמָה" [בראשית ב, ז]), ובמשא ומתן בין אברהם לאלוהים על גורל העיר סדום ('וְאֵנֹכִי עֹפָר וָאֶפֶר" [בראשית יח, כז]); וראו הורביץ, *Vindiciae Hebraicae*, לעיל הערה 34, עמ' 39. במילון-זוטא שבמחברותו של קולרידג' רשומות המילים "עפר", "אפר" ו"אבק", ולצידן הסברים: Dust as, ashes, The term for dust raised by a crowd בהתאמה. ברשימה זו נכתבה המילה העברית "דם" פעמיים, פעם בעט ופעם נוספת בעיפרון, וייתכן שיש כאן עדות לניסיון של קולרידג' לאמן את ידו בכתיבה בעברית.

כפירוש העברית ובתרגומה.⁵³ לשיטתו של קולרידג', הצליל מייצר מובן חדש החורג מן המשמעות הקבועה של המילה במערכת הלשונית.⁵⁴

לאור התנסויותיו בתרגום מעברית לאנגלית, ומכיוון שלא שבע נחת מתרגום השבעים ומהולגטה, תכנן קולרידג' לתרגם בעצמו קטעי שירה מקראית, כגון ברכת יעקב, וקטעים מתוך איוב, תהילים וישעיהו.⁵⁵ תכניתו הייתה ליצור תרגום כפול – מילולי ושקול – באנגלית קדומה של המאה השבע עשרה, אולם דווקא התעמקותו בשירה המקראית גרמה לו להבין שהיא בלתי ניתנת לתרגום, וכמו רבות מתכניותיו, גם זו לא הגיעה לכלל מימוש.⁵⁶

המחשבה של קולרידג' בדבר אי-התרגומיות של שירה נשגבת לא יוחדה רק לתרגום מעברית לאנגלית. "מבחנו של הסגנון השירי הנועז [...] הוא] חוסר האפשרות לתרגם את השיר במילים מאותה שפה בלי לפגוע במשמעותיותו", כתב על שירתו של ויליאם וורדסוורת' בשנה שבה תרגם לאנגלית את קינת ישורון.⁵⁷ "לתרגם את השיר במילים מאותה שפה" – אם נצליח לעקוב אחר הלוגיקה המפותלת של קולרידג' – פירוש הדבר שבשיר הושגה "הלימה מושלמת בין המילים למשמעות".⁵⁸ קולרידג'

53. קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך IV, עמ' 4702. מהשוואה בין כתב היד המקורי לבין הנוסח המופיע במהדורה המדעית מתברר כי העורכים טעו בתעתיק האותיות העבריות ("עקר" במקום "עפר"). תודתי לאודיל הארט, ספרנית-יועצת למחלקה לאנגלית בספריית ויידנר שבאוניברסיטת הרווארד, לגראהם דייוידסון, עורך כתב העת *Coleridge Bulletin*, ולספרנית אמה דייוידסון מאוסף ברג בספרייה הציבורית של ניו יורק, על סיועם באיתור כתב היד המקורי.

54. ברוח זו, ובהשראת הרשימה שיצר קולרידג', הרכבתי "מילון" של כמה מאות מילים בעברית שקולרידג' התייחס אליהן בכתביו דרך תרגום, מדרש וחקירה. מילון זה ישמש בסיס לתרגומים חדשים של כתבי קולרידג', שיביאו בחשבון את הקשרים הצליליים והסמנטיים שהתווה המשורר בין המילים.

55. קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך IV, עמ' 190; הנ"ל, *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך IV, עמ' 1094-1095, 1097; הנ"ל, *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך II, עמ' 505.

56. על תכניתו זו של קולרידג' לתרגום שירה מקראית ראו אצל Stephen Prickett, *Romanticism and Religion: The Tradition of Coleridge and Wordsworth in the Victorian Church*, Cambridge University Press, Cambridge 1976, p. 45. המשקל המקראי הוא נושא מורכב בכלל, ובתרגומיו של קולרידג' בפרט. אדון בו בפירוט במאמר נפרד. לענייננו חשוב לומר כי אף על פי שקולרידג' הוקסם מן התקבולת, הוא נטה לפענח אנכרוניסטי של השירה המקראית באמצעות משקל הברתי מוטעם. כך, למשל, הוא התקין גרסה שקולה בהקסמטר לתהילים מז, ו, ולאיוב כח, יב-יד. על עקרונות המשקל המקראי ראו Benjamin Hrushovski, "Note on the Systems of Hebrew Versification", in T. Carmi (ed.), *The Penguin Book of Hebrew Verse*, Penguin, New York 1981, p. 57; *Idem.*, "Prosody, Hebrew", *Encyclopedia Judaica*, Keter, Jerusalem 1971; בנימין הרשב, תולדות הצורות של השירה העברית מן התנ"ך עד המודרניזם, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2008.

57. קולרידג', *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 23.

58. שם, כרך II, עמ' 142.

ראה אפוא את אי-התרגומיות כמדד לאיכותה הפואטית של היצירה, ובהתאם לכך בחר את השירים שתרגם.⁵⁹ כאשר תרגם יצירות של משוררים בעלי שם כמו שילר או גתה (שאיכותה של יצירתם אינה מוטלת בספק, ולכן היא "בלתי ניתנת לתרגום"), הוא הכפיף את עצמו כדי לבטא את נקודת מבטם; אולם כאשר תרגם כותבים נחשבים פחות, כמו סלומון גסנר או היימן הורביץ (שאת יצירתם תפס כ"ניתנת לתרגום"), התיר לעצמו חירות יצירתית וכתב מחדש את השיר במעשה התרגום.⁶⁰

תובנותיו המעמיקות של קולרידג' בנוגע לשירה המקראית פוזרות במכתביו וביומניו אך הן נותרו, כהגדרתו, "ביצי יען נשכחות וזנוחות".⁶¹ יופיה של השירה המקראית עורר בו השראה ושיתק אותו בעת ובעונה אחת: "כמו יען, איני יכול לעוף, אך כנפיי מעוררות בי את תחושת המעוף, ובהיסחפי ברחבי המישור אני מביט מעלה אל הנשר ויכול לעקוב אחריו", כתב בדצמבר 1808.⁶² הניסיון לעבד אגדות תלמודיות, שראשיתו ב-1816, נזנח אף הוא "מחמת היעדר ידע", ובהמשך חבר קולרידג' להורביץ כדי לממשו.⁶³ "קולרידג'", יותר מכל רומנטיקן אחר, התמודד עם השירה המקראית במשמעויותיה המשחררות ומעוררות החרדה, "טוען אנטוני הארדינג, ולדברי אינה ליפקוביץ, "נשאר רק לתהות איך היה קולרידג' מתרגם את ישעיהו ותהילים – בתוכן ובמשקל – על משמעויותיהם ועל רוח המקור שלהם".⁶⁴ ההתחקות אחר עקבות העברית בשירתו של קולרידג' רומזת לעקרונות הנדרשים למימוש תכנית כזאת ומעלה את האפשרות שקולרידג' הושפע מההשכלה העברית בת זמנו.

59. שם, שם, עמ' 237.

60. וייסמן טוענת שבקינותיו של הורביץ, אי-אפשרות התרגום נמצאת כבר במקור, המביע את "אי-אפשרות של הקינה [...]מקורד את סמכותו [של הורביץ] כמתווך הגישה לפיה התנ"ך אינו ניתן לתרגום"; וראו Karen Weisman, "Mourning, Translation, Pastoral: Hyman Hurwitz and Literary Authority", in Sheila A. Spector (ed.), *Romanticism/Judaica: A Convergence of Cultures*, Ashgate, Burlington, VT 2011, pp. 43, 54. לנוסח מורחב של מאמר זה ראו וייסמן, *Singing in a Foreign Land*, לעיל הערה 4.

61. קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך I, עמ' 1248.

62. קולרידג', *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך I, עמ' 48.

63. קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך V, עמ' 433; הנ"ל, *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך IV, עמ' 5002.

64. Anthony John Harding, "Historicizing the Bible: Anglo-German Connection", in Monika Class and Terry F. Robinson (eds), *Transnational England: Home and Abroad, 1780-1860, The Singing of Mount* וגוס, פייפר; Cambridge Scholars, Cambridge 2019, pp. 128-144. *Abora*, לעיל הערה 3, עמ' 107; ליפקוביץ, "Inspiration and the Poetic Imagination", לעיל הערה 2, עמ' 612.

קולרידג' וההשכלה העברית

פנייתם של סופרי ההשכלה העברית אל כתבי הקודש העבריים וניקתם של הרומנטיקנים באירופה מן הספרויות הקלאסיות של יוון ורומא כבר נידונו במחקר בהרחבה.⁶⁵ כך גם באשר להשפעה של קלאסיקות זרות על המשכילים העבריים ושל כתבי הקודש העבריים על הרומנטיקנים.⁶⁶ לאור זאת, וכאמור, לאור ההתחקות אחר עקבות העברית בשירתו של קולרידג', אעלה כאן את האפשרות שהרומנטיקה האירופית הושפעה, בין השאר, גם מההשכלה העברית. האפשרות שקולרידג' הושפע מההשכלה העברית בת זמנו פותחת צוהר חדש להבנת יצירתו ולתפיסה חדשה של הקשרים בין הרומנטיקה האירופית להשכלה העברית, ובייחוד בין קולרידג' למשכיל העברי שלמה לויזון. אף על פי שלא מצאתי הוכחה מפורשת לזיקה ישירה, אין ספק ששניהם ניזונו מאותם מקורות ומאותו רפרטואר דימויים, והאפשרות שהושפעו זה מזה אינה מופרכת. כאן אפתח את המחשבה בדבר זיקה (הדדית או חד-סטטית) בין לויזון לקולרידג', בבחינת "שני משוררים שכתבו כאחד".⁶⁷

לויזון היה בלשן ומשורר עברי שנולד בהונגריה וחי בפראג ובווינה. מותו הטרגי בגיל שלושים ושתיים קטע את מעייני יצירתו המקורית והנועזת, שספרו מליצת ישורון (1816) היה שיאה.⁶⁸ בדומה לקולרידג', גם לויזון היה משורר-חוקר ששילב יצירה, תרגום ומחקר במגוון מסחרר של תחומים (שירה, פואטיקה, בלשנות, חקר המקרא, היסטוריה,

65. ראו, למשל, יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך א, אחיאסף, ירושלים תר"ץ-תש"י, עמ' 21-9.

66. ראו, למשל, מנחם ברניקר, "הרומנטיקה האירופית והספרות העברית", בתוך ירמיהו יובל ואחרים (עורכים), זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני, כרך ג: ספרויות ואמנויות, כתר, ירושלים 2007, עמ' 59-71; הנ"ל, הספרות העברית כספרות אירופית, כרמל, ירושלים 2017; עמינדב דיקמן, "מזמורי תהלים מפויטים: קווים לדמותה של תת-סוגה זנוחה בשירת ההשכלה העברית ולפניה", מחקרי ירושלים בספרות עברית, כא, 2007, עמ' 303-320; יותם כהן, "כננס על גבי ענק: יחסה של ההשכלה היהודית אל תרבות יוון ורומא", ציון, עה:ג, 2013, עמ' 351-378; אנגל, "The Other Classics", לעיל הערה 2.

67. ביטוי זה שימש את קולרידג' לתיאור הזיקה הביין-תרבותית והבין-דורית בין הספרות האנגלית לספרות הגרמנית ולזו הצרפתית; וראו קולרידג', *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך II, עמ' 22.

68. ראובן פאהן, "שלמה לויזאהן: ציור ספרותי למלאת מאה שנה להולדתו", הצפירה, 22 באפריל, 28 באפריל, 6 במאי, 13 במאי 1921; יוסף קלוזנר, "שלמה לויזון", קיצור ההיסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך א, מדע, ירושלים תשט"ו, עמ' 91-95; משה שוורץ, "הפואטיקה של הנשגב ומליצת ישורון לשלמה לויזון", מאזנים, לז:4-5, 1973, עמ' 338-373; ראובן מיכאל, "תרומת כתבי-העת 'שולמית' להיסטוריוגרפיה היהודית החדשה", ציון, ד, 1974, עמ' 86-113; הנ"ל, "מודעותו ההיסטורית של שלמה לויזון", דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, 1981, עמ' 103-106; הנ"ל (עורך), שלמה לויזון, משורר, בלשן, חוקר: מבחר מכתביו, מרכז דינור,

גיאוגרפיה ודת) ובכמה וכמה שפות (אנגלית, גרמנית, עברית, איטלקית, יוונית, לטינית וארמית). שניהם, קולרידג' ולויזון, התבססו במידה מכרעת על תובנותיו של לאות' בכל הנוגע לשירה המקראית, היוונית והאנגלית, ולזיקתה של שירה זו למושג הנשגב. סדרת ההרצאות של לאות' על התנ"ך, שפורסמה בלטינית ב-1753 ותורגמה לאנגלית ב-1829, הבליטה את איכויותיו הספרותיות של הטקסט המקראי וקשרה בינו לבין המרחב הארץ-ישראלי הקדום מזה והמציאות באירופה בת הזמן מזה. ברוח החשיבה ההבראיסטית, היהודים בני הזמן נתפסו כבני המזרח שנחיתותם כפולה – הן לעומת הרומנטיקנים האירופאים והן לעומת העברים בתקופת המקרא. לעומת אלה, היהודים בני הזמן נחשבו לבזויים ולפגומים. באופן פרדוקסלי, העברי הקדום סימל את האירופאי הנשגב, הראוי, ואילו היהודי בן התקופה שישב באירופה סומן כאיש המזרח.⁶⁹ יחס כפול זה ניכר גם כלפי השפה העברית, שהוצגה, למשל על ידי יוהאן גוטפריד הרדר, כאותנטית, כעמוקה וכשירית אך גם כפרימיטיבית וכמגבלת.⁷⁰ ואכן, הערצתו של קולרידג' לשירה המקראית לא גרמה לו להימנע מהתבטאויות אנטישמיות.⁷¹ לויזון וקולרידג' חלקו פואטיקה הקושרת בין התרבות העברית לתרבות הכללית ומציעה תפיסה חדשה לזמנה של המושגים "מקור" ו"חיקוי", "שלם" ו"פרגמנט", "כותב" ו"קורא". ברומה ליצירתו של קולרידג', גם זו של לויזון עשויה טלאים – שילוב של טקסטים שמקורם בשירה העברית בת זמנו, בשירה המקראית ובשירה העברית של ימי-הביניים, ביצירותיהם של הומרוס, נרגיליוס, לונגינוס, הורציוס ושייקספיר, וכן בשיריו שלו-עצמו. קטעים שלמים מתוך כתביהם של לאות', הרדר, אדמונד ברק, יוהאן דויד

האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 1984; טובה כהן, מליצת ישרון לשלמה לויזון: היצירה ויוצרה, אוניברסיטת בראילן, רמת גן 1988, עמ' 55-78.

69. ערן בוכלצב, 'דמיון נוצרי ולאומיות יהודית: חילון, הבראיוס ואוריינטליזם אצל אברהם מאפו', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2010; ישראל ברטל, 'השיכחה והזכירה: ארץ-ישראל בתודעת תנועת ההשכלה במזרח אירופה', בתוך אביעזר רביצקי (עורך), ארץ-ישראל בהגות היהודית בעת החדשה, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1998; אמנון רז-קרקוצקין, 'אוריינטליזם, מדעי היהדות והחברה הישראלית', ג'מאעה, ג, 1998, עמ' 34-61.

70. יוהאן גוטפריד הרדר, על אודות הרוח אשר בשירת העברים, מגרמנית: יוסף האובן, גולן, תל אביב 1994; 'הניל', החיבור על מוצא השפה, מגרמנית: יעל אלמוג, רסלינג, תל אביב 2019.

71. אפילו הורביץ, שקולרידג' העריך וחיבב מאוד, זכה אצלו לגינויים ישירים ועקיפים על רקע זהותו היהודית, וקולרידג' התמיד בתקוותו להכניס את הורביץ אל חיק הנצרות; וראו קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך V, עמ' 5706. בין התבטאויותיו האנטישמיות של קולרידג' ניתן למנות את טענתו כי "יהודי מלומד הוא חיה נדירה", את תיאור היהודים בדרך סטריאוטיפית – "היה לי קשר טוב עם יהודים במהלך חיי, אף על פי שמעולם לא לווייתי מהם כסף" – ואת ציור הדיוקן העלוב של רוכל יהודי, אליו קרא: "בן אברהם – אתה מסריח! בן יצחק – נוכחותך בלתי נסבלת! בן יעקב – אתה מצחין למרחוק!"; וראו קולרידג', *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך III, עמ' 42; 'הניל', *Table Talk*, לעיל הערה 16, כרך II, עמ' 114. גם בנימין תמוז התייחס לאנטישמיות של קולרידג', וראו לעיל, הערה 5.

מיכאליס, אדם סמית', פרידריך אדיסון, נפתלי הרץ ויזל ויואל ברי"ל מוכאים בספרו של לויזון כלשונם, ללא ציון מקורם.⁷² מבחינה זו לויזון דומה לקולרידג', שחטא לא אחת בפלגיאריזם.⁷³ יתרה מזאת, כמו קולרידג', גם לויזון עירב את האישי-ביוגרפי עם ההגותי-מחקרי והקרה בפניות ישירות אל קוראיו בנימה אישית-וידויית.⁷⁴ שניהם שילבו ביצירותיהם רעיונות של הוגים עבריים, אנגלים וגרמנים וייבאו רעיונות חדשים אל תרבות-האם שלהם. גם תפיסת הדמיון הצילי כמפתח פרשני ותרגומי של העברית מופיעה הן אצל לויזון,⁷⁵ הן אצל הורביץ⁷⁶ והן אצל קולרידג', כפי שראינו לעיל.

השפעתם של לאות', הרדר ומשה מנדלסון על לויזון, ותפקידו של לויזון כמתווך בין הרומנטיקה האירופית ובין ההשכלה העברית בת זמנו, כבר תוארו במחקר,⁷⁷ אולם השפעתה של ההשכלה העברית על הרומנטיקה בת הזמן לא נידונה עד כה. אם קולרידג' ולויזון הכירו זה את יצירתו של זה, החשוד המיידית בתיווך ביניהם הוא הורביץ, שהכיר היטב את יצירתו של לויזון. בסילבוס של שיעוריו, שכלל מבחר מן השירה העברית

72. הישענותו של לויזון על לאות' כה עמוקה עד שטובה כהן מציעה לראות במליצת ישורון "תרגום תרבותי" לספרו של לאות'; וראו בספרה מליצת ישורון, לעיל הערה 68, עמ' 32, 146, 150, 167, 170, 176.
73. אחת הידועות מבין ההאשמות הרבות בפלגיאריזם שהופנו כלפי קולרידג' הועלתה לאחר שהתברר שחלקים מהרצאותיו על שייקספיר הועתקו כלשונם מהרצאותיו של אוגוסט שלגל. וראו Samuel Taylor Coleridge, *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge*, vol. 5: *Lectures 1808–1819 on Literature*, ed. R.A. Foakes, Princeton University Press, New Jersey 1987; Anna Augusta von Helmholtz-Phelan, *The Indebtedness of Samuel Taylor Coleridge to August Wilhelm von Schlegel*, Haskell House, Wisconsin 1907. וראו ניישטט-בורנשטיין, מי מפחד מקריסטבל?, לעיל הערה 50, עמ' 20–48.
74. כדוגמאות לכך אפשר להביא את חיבורו של קולרידג' *Biographia Literaria* (1817), המציג שילוב חדש לזמנו של חקירה עיונית וכתובה אוטוביוגרפית, ואת חיבורו של לויזון "שיחה בעולם הנשמות", חקירה פילולוגית היסטורית המובאת באמצעות שיחה דמיונית בין נשמותיהם של דוד קמחי ויואל ברי"ל; וראו שלמה לעווזאהן, "שיחה בעולם הנשמות", המאסף, ט-י, תרס"ד, עמ' תקע-תקעא, וכן כהן, מליצת ישורון, לעיל הערה 68, עמ' 136, 140, 157–158, 180, ועוד.
75. למשל בצמדי המילים חיווי-חווה, דם-אדם, קודר-קידר, עריב-ערב, הרה-הר, ברוך-ברכות, מאבק-אבק, גנב-כנף, ועוד; וראו כהן, שם, עמ' 133–134, 180–181.
76. למשל באשכולות המילים עול-עולל-נעל-מנעול-מעיל או לבנה-ליבנה-לכונה-לכנון-חלבנה; וראו Hyman Hurwitz, *The Etymology and Syntax in Continuation of the Elements of the Hebrew Language*, Taylor and Walton, London 1835, p. 7.
77. ראו למשל קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ב, לעיל הערה 65, עמ' 271–273; ח"נ שפירא, תולדות הספרות העברית החדשה, מסדה, תל אביב תרצ"ט, עמ' 456–457; טובה כהן, מחלום למציאות, אוניברסיטת בריאילן, רמת גן 1982, עמ' 64–68.

בת זמנו (כגון שירים של ויזל ושל משה חיים לוצאטו), לא נפקד מקומה של יצירתו של לויזון, שהייתה מוכרת ליודעי ספר בני הזמן.⁷⁸

לויזון התגורר כאמור בפראג ובווינה, נמנה עם חוגי המשכילים שם ופרסם מיצירותיו בכתבי העת המאסף ושולמית. גם להורביץ הייתה זיקה לחוגים אלה. עדות לכך יש בגיליון כתב העת של משכילי אמסטרדם, בכורי תועלת, שראה אור ב-1820.⁷⁹ הגיליון נפתח בשירו של הורביץ "שיר תהילה לעוזיאל הנער בהיותו בן י"ג שנה למשורר חיים הורוויץ בלונדון", ובהמשכו מובאת קינת ישורון של הורביץ בגרסתה העברית, ללא אזכור של פרסומה הראשון שלוש שנים קודם לכן או של התרגום שהתקין לה קולרידג' באנגלית.⁸⁰ פרסומה של קינת ישורון בכתב העת המשכילי היה עד כה תעלומה, כפי שמעיד משה פלאי: "לא ברור מה הרלוונטיות של קינה זו בכתב העת ההולנדי".⁸¹

כאמור, קינת ישורון חוברת על פי תבנית הקינה "אַלִּי צִיּוֹן וְעָרִיָּה" – המבוססת, בתורה, על הפסוק המקראי "אַלִּי כְּבַתּוּלָה חֲגַרְתְּ שֶׁק עַל בְּעַל נְעוּרֶיךָ" (יואל א, ח). אולם הורביץ המיר את הצירוף "צִיּוֹן וְעָרִיָּה" שבקינה הקדומה בצירוף "ישורון ובניה".

78. על מעמדו של לויזון מעיד ראובן פאהן: "בצד ספרי נ.ה. ויזל ושלום הכהן" – שנמצאו בכיתו של כל ישראל – נמצאו גם ספריו של לויזאן, כי היה האיש בזמנו 'הפתעה ספרותית' בלתי מצויה"; וראו מאמרו "שלמה לויזאהן", לעיל הערה 68, 22 באפריל 1921.

79. משה פלאי, "בכורי תועלת: 'התועלת והתושיה המושגות מפעולה ההיא [...]' הנחת אשר ישיגו כל נבני דבר [...] החרדה והגיל אשר ימצאו גם המה", קשר, 43, 2012, עמ' 119-127. הגיליון, שהופיע ב-1820, היה "מעין המשך למאסף שנסגר בגרמניה ומעין חלוץ לביכורי העתים בווינה"; וראו יעקב טורי, "ראשית העיתונות היהודית בהולנד", ספר זכרון לבנימין דה פריס, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1969, עמ' 327. ב-1818, שבע שנים אחרי הפסקת פרסומו של כתב העת המאסף החדש, תוכנן פרסום מבחר מתוכו. ב-1815 נוסדה באמסטרדם "חברת תועלת", שפרסמה ב-1820 את בכורי תועלת וב-1825 – את פרי תועלת. תודה לבארט וואלט מאוניברסיטת אמסטרדם על סיועו בעניין זה.

80. חיים הורוויץ, "קינת ישרון על מות בת עצר המלך בֶּרְטִינְיָא", בכורי תועלת, 1820, עמ' 33-36; הורביץ אף שימש כשופט בתחרות שירה בנושא המקרא שנערכה בגיליון זה. באופן חשוד, בתחרות זכה שירו של עורך הגיליון, שמואל מולדר, המופיע בגיליון מיד אחרי יצירתו של הורביץ; וראו שמואל מולדר, "תהלת ה' ומעו נפלאותיו לבני אדם", שם, עמ' 37-55.

81. פלאי, שאינו מכיר את נסיבות הכתיבה של קינת ישורון ואת מערכת היחסים בין הורביץ לקולרידג', מעלה את הסברה כי פרסום הקינה בכתב העת בכורי תועלת מעיד על "הקשר" ושל עורכי כתב העת עם הכותב ו[על] השאיפה להציג את יכולתה של העברית להתמודד עם נושאים כלליים ולחרוג ממסגרת לוקלית מצומצמת, ולהגיע עד מאורע מלכותי בלונדון". עוד עדות לכך שפלאי אינו מכיר את ההיסטוריה של קינת ישורון היא סברתו ש"יש להניח כי קינה זו הוקראה לרגל המאורע. יש בה בית חוזר הנשמע כדקלום מקהלה"; וראו מאמרו "בכורי תועלת", לעיל הערה 79, עמ' 122.

בניגוד למין הדקדוקי המקובל של השם "ישורון",⁸² אצל הורביץ השם מופיע במין נקבה, כפי שמעידה נטיית השייכות "ובניה".⁸³ "ישורון" הנקבית בקינת ישורון תואמת את "ציון" הנקבית בקינה הימית-ביניימית.⁸⁴ ייתכן שבחירתו של הורביץ להמיר את "ציון" ב"ישורון" מעידה על ניסיון לכרל את השיר מהקינה הקדומה ומקינות תשעה באב על ציון,⁸⁵ וככל הנראה היא אף מושפעת ממליצת ישורון של לויזון.⁸⁶

היכרותו של הורביץ עם מליצת ישורון של לויזון עשויה לספק מענה נוסף לשאלה מדוע העדיף הורביץ את השם המליצי "ישורון" על פני השמות המקובלים יותר – "ישראל", "ציון" ו"יהודה". לשם "ישורון" הייתה משמעות מיוחדת עבור לויזון. בעקבות לאות', וכמו משכילים אירופאים אחרים בני זמנו,⁸⁷ סבר לויזון כי הבנת השירה המקראית אפשרית רק מתוך היכרות ישירה עם ארץ-ישראל, על הגיאוגרפיה, האקלים, הבוטניקה והזואולוגיה הייחודיים לה;⁸⁸ אצלו, "ישורון" היא ארץ העברית,

82. למשל "יִשְׁמֵן יִשְׁרוֹן וַיִּכְבֵּט" (דברים לב, טו), "יִשְׁרוֹן רֶכֶב שְׂמִים" (דברים לג, ב), "וַיִּשְׁרוֹן בְּחַרְתִּי בו" (ישעיהו מד, ב).

83. היפוך מגדרי דומה נמצא במגילת איכה, שבה השם "יהודה" מוצג במין דקדוקי נקבי: "זָלְתָה יְהוּדָה מֵעֵנִי וּמֵרַב עֲבָדָהּ הִיא יֹשְׁבֵהּ בְּגוֹיִם לֹא מִצָּאָה מְנוּחַ" (איכה א, ג), וכן בתרגומו של שלמה מנדלקרן לספרו של בירון *Hebrew Melodies* (1815), שאת כותרתו הוא מתרגם ל"שירי יִשְׁרוֹן". עור על כך ראו להלן, הערה 86.

84. John Schmitt, "Israel and Zion – Two Gendered Images: Biblical Speech Traditions and Their Contemporary Neglect", *Horizons*, 18:1, 1991, pp. 18-32

85. הידועה בקינות אלה, המכונות "הציונים", היא "ציון הלא תשאל" של ר' יהודה הלוי. במקביל לכתיבת מליצת ישורון לויזון ההדיר, ערך ותרגם לגרמנית את סדר הקינות לתשעה באב, הנחתם בקינה "אַלִי צִיּוֹן וְעִירָהּ" (1815); וראו כהן, מליצת ישורון, לעיל הערה 68, עמ' 100-101; Abraham Rosenfeld, *Seder Kintot ha-Shalem le-Tish'ah be-'Av*, Judaica Press, London 1965, p. xxiii

86. על הזיקות בין השירה האנגלית הרומנטית לבין ההשכלה העברית, כפי שהן מתגלות בתרגום השם "ישורון", עמדה לאחרונה גם גליה שנברג בדיונה על ניתוח התרגומים לעברית לשיר של לורד בירון המופיע ביצירה המשותפת לו ולמלחין היהודי יצחק נתן, *Hebrew Melodies*, שראתה אור ב־1815. שנברג טוענת כי את בחירתו של מנדלקרן בתרגום הכותרת, "שִׁירֵי יִשְׁרוֹן", ניתן לנמק בזיהוי בין השפה העברית לבין העם היהודי. לדבריה, מנדלקרן "מייחס חשיבות עצומה ללשון כמעצבת זהותו של העם [...] סביר מאוד שמנדלקרן הכיר את מליצת ישורון של לויזון [...] בתרגומו הוא אכן מממש את העברית ברוח לשון המקרא [...] ומתייחס למקרא כמקור שווה ערך לשיר הביירוני"; וראו במאמרה "קהלת של בירון בעברית: השוואת שני תרגומים לשיר 'All is Vanity, Saith the Preacher' מתוך מחזור השירים *Hebrew Melodies*", בתוך רינה בן-ישור וניצה בן-ארי (עורכות), העברית שפה חיה, כרך ח, הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה וסמיולוגיה ע"ש פורטר, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2018, עמ' 332, 334; George Gordon Byron, *Hebrew Melodies*, J. Murray, London 1815

87. למשל במבוא שכתב המשכיל הגרמני דוד אוטנווסר לספר ישעיהו, "מסילה לגיא חזון"; וראו כהן, מליצת ישורון, לעיל הערה 68, עמ' 45-46.

88. יעקב ברנאי, "מגמות בחקר היישוב היהודי בארץ-ישראל בימי הביניים ותחילת העת החדשה", קתדרה, 42, 1987, עמ' 89-92; כהן, מליצת ישורון, שם, עמ' 45.

הבסיס הפיזי להבנה המטאפיזית, כפי שטען במבוא לספרו מחקרי ארץ: "בגשתי לדבר על ארצות קדם [...] וגם על חבל נחלת ישראל ויהודה יסתער לבי בקרבי, ונפשי תהמה עלי כהמות ימים [...] כי בעת אשוט על אדמת ישורון אזכור בניה הנשארים בארצות תבל לאלפים ולרבבות, שומרים בלב אנוש את משואות נחלתם".⁸⁹ האם אפשר אפוא שהכותרת קינת ישורון היא מחווה למליצת ישורון, שפורסם שנה אחת קודם לכן? אף על פי שלא מצאתי ראיה חד־משמעית לכך שהורביץ תיווך לקולרידג' את מליצת ישורון של לויזון, קשה להאמין שהמלומד היהודי לא שיתף את רעו במחקר מהולל בן הזמן שעסק בזיקה בין שירת המקרא לבין מושג הנשגב – נושא שריתק את קולרידג'. חוליה נוספת בקשר בין קולרידג' ללויזון תיחשף בחלק הבא של המאמר, הן בתשתית העומק של העברית בשירו של קולרידג' "קובלא חאן" ומצביע על נתיב חדש בפירוש השיר.

היכל התענוגות ב"קובלא חאן" ו"בית יער הלכנון"

KUBLA KHAN

OR, A VISION IN A DREAM

In Xanadu did KUBLA KHAN

A stately pleasure-dome decree:

Where ALPH, the sacred river, ran

Through caverns measureless to man

Down to a sunless sea.

So twice five miles of fertile ground

With walls and towers were girdled round;

And there were gardens bright with sinuous rills,

Where blossomed many an incense-bearing tree;

And here were forests ancient as the hills,

Enfolding sunny spots of greenery.

But oh! that deep romantic chasm which slanted

Down the green hill athwart a cedarn cover!

A savage place! as holy and enchanted

89. שלמה לויזון, מחקרי ארץ: לקסיקון גיאוגרפי של כתבי־הקודש, מחברות לספרות, תל אביב 1945 (1819), עמ' 4; ההדגשה שלי.

As e'er beneath a waning moon was haunted
By woman wailing for her demon-lover!
And from this chasm, with ceaseless turmoil seething,
As if this earth in fast thick pants were breathing,
A mighty fountain momently was forced:
Amid whose swift half-intermitted burst
Huge fragments vaulted like rebounding hail,
Or chaffy grain beneath the thresher's flail:
And mid these dancing rocks at once and ever
It flung up momently the sacred river.
Five miles meandering with a mazy motion
Through wood and dale the sacred river ran,
Then reached the caverns measureless to man,
And sank in tumult to a lifeless ocean;
And 'mid this tumult Kubla heard from far
Ancestral voices prophesying war!

The shadow of the dome of pleasure
Floated midway on the waves;
Where was heard the mingled measure
From the fountain and the caves.
It was a miracle of rare device,
A sunny pleasure-dome with caves of ice!

A damsel with a dulcimer
In a vision once I saw:
It was an Abyssinian maid
And on her dulcimer she played,
Singing of Mount Abora.
Could I revive within me
Her symphony and song,
To such a deep delight 'twould win me,
That with music loud and long,
I would build that dome in air,
That sunny dome! those caves of ice!
And all who heard should see them there,
And all should cry, Beware! Beware!

His flashing eyes, his floating hair!
Weave a circle round him thrice,
And close your eyes with holy dread
For he on honey-dew hath fed,
And drunk the milk of Paradise.⁹⁰

נישא על כנפי אופיום, חלום וספר־מסעות נגלה לקולרידג' ארמונו של השליט המונגולי קובלאי חאן בקסנאדו. לאחר שהתעורר מהחלום כתב קולרידג' את השיר "קובלא חאן", שהשורות הראשונות בו מפתחות את תמונת הארמון, על מגדליו, חומותיו וגניו. נהר האַלף הזורם מתחת לארמון עולה על גדותיו, מחריב את הארמון ומעורר לחיים שדים וחזיונות: ירח מכושף, אדמה נושמת וסלעים מרקדים. על חורבות הארמון קם מבנה פלאים מעשה ידי הטבע, שבו, בין הגלים, צף צילו של הארמון. בהמשך השיר מתוארת זמרתה של עלמה חבשית המלווה עצמה בכלי מיתר. השיר נחתם בדמות מיתית המקימה מחדש את הארמון – באוויר.

בהקדמה לשיר תיאר קולרידג' את תהליך חיבורה של היצירה. הקדמה זו מערערת על מעמדו המובן מאליו של השיר כיצירת אמנות שלמה ומוגמרת, חושפת כמה ממקורותיו וממקדת את הקוראים בסיפור התהוותו ובמעמדו כשחזור מקוטע של חיזיון אבוד.⁹¹ מעבר למקור שסיפק קולרידג' עצמו בהקדמה לשיר – ספרו של סמואל פרצ'ס מסע הצליינות (1613)⁹² – הציעו הפרשנים שלל מקורות ספרותיים אחרים, ובהם אלף לילה ולילה;⁹³ גן העדן האבוד של ג'ון מילטון (1667), ובייחוד התיאור של

90. קולרידג', "KUBLA KHAN, OR, A VISION IN A DREAM", בתוך קולרידג', *Poetical Works*, לעיל הערה 30, כרך I, עמ' 509-514. מועד חיבורו המדויק של "קובלא חאן" שנוי במחלוקת; ככל הנראה חובר השיר בין 1797 ל-1799. לשיר ולהקדמה שבראשו שני נוסחים הנבדלים מעט זה מזה: נוסח הפרסום הראשון מ-1816, ונוסח כתב היד מ-1798 (שהתגלה ב-1934 והידוע בשם "The Crewe Manuscript"). כאן מובא הנוסח הראשון, המופיע ברוב המהדורות המדעיות של כתבי קולרידג'.

91. קולרידג', "Kubla Khan", שם, עמ' 127. לדיון במשמעות ההקדמה בהקשר של הקובץ שבו פורסם "קובלא חאן" לראשונה ראו ניישטט-בורנשטיין, מי מפחד מקריסטבל?, לעיל הערה 50, עמ' 20-34, 78.

92. Samuel Purchas, *Purchas, His Pilgrimage or Relations of the World and the Religions Observed in All Ages and Places Discovered from the Creation Unto This Present*, Fetherston, London 1625

93. אַלף" בערבית הוא המספר אַלף (1,000). ליצירה אלף לילה ולילה נודע מעמד מיוחד במיתולוגיה הפרטית של קולרידג'. כילד הוא הוקסם מן היצירה, שלדבריו עשתה אותו לחולמני, והדבר הניע את אביו לשרוף את הספר. על סיפורי אלף לילה ולילה כמפתח פרשני ל"קובלא חאן" ראו מאייס, *Coleridge's Experimental Poetics*, לעיל הערה 28; הנ"ל, *Coleridge's Father*, לעיל הערה 17, עמ' 14.

משכן השדים (הפנדמוניום) וארמונו של השד ממון;⁹⁴ חיבורו של הרופא והטייל ההודי מסעות דין מוחמד (1794);⁹⁵ כמה מחיבוריו של פרנסיס בייקון;⁹⁶ הדמויות המקראיות של קין, נמרוד ויובל; סיפור הבריאה המקראי; חזון יחזקאל,⁹⁷ ועוד. אחרים הצביעו על תיאורים של אתרים גיאוגרפיים באסיה כעל מקורות השפעה.⁹⁸

לדברי קולרידג' בהקדמה שצירף לשיר, המשפט האחרון שקרא בספרו של פרצ'ס לפני שנרדם הוא המשפט הראשון בשיר: "In Xanadu did Kubla Khan / A stately pleasure-dome decree". קולרידג' אמנם טוען בהקדמה כי אינו מדייק בציטוט, אולם השורות הפותחות את השיר דווקא נאמנות למדי לטקסט של פרצ'ס.⁹⁹ אלא שקולרידג' עצר שם, והחלק המעניין ביותר בסיפור ההיסטורי לא צוטט כלל: ארמונו של השליט המונגולי היה מבנה נייד הניתן להזזה ממקום למקום.¹⁰⁰ בנוסף על כך הכניס קולרידג'

John Beer, *Coleridge the Visionary*, Chatto & Windus, London 1959, pp. 226–228; .94

Idem., "The Languages of Kubla Khan", in Richard Gravil, Lucy Newlyn and Nicholas Roe (eds), *Coleridge's Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, pp. 218–262; Michael Raiger, "Fancy, Dreams, and Paradise: Miltonic and Baconian Garden Imagery in Coleridge's Kubla Khan", *Studies in Philology*, 110:3, 2013, pp. 623, 643

Pramod K. Nayar, "Another Source for Coleridge's Pleasure-Dome in 'Kubla Khan'", *A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 17:3, 2004, p. 35 .95

רייגר, "Fancy, Dreams, and Paradise", לעיל הערה 94. .96

Douglas Hedley, "Coleridge's Intellectual Intuition, the Vision of God, and the Walled .97

Garden of 'Kubla Khan'", *Journal of the History of Ideas*, 59, 1998, p. 115; Anita M.

O'Connell, "Kubla Khan: The Waking Dream", *Coleridge Bulletin*, 24, Winter 2004, pp.

29–36; נועם טיראן, "מפתחות גן העדן: על דרכים אל מחוץ גן העדן ולתוכו – אופיום כפרי עץ

הדעת", מרכז שלם 2018, <https://shalem.ac.il/content-channel/keys-to-paradise/>; ביר, "The

Kubla Khan and the Fall of Jerusalem, לעיל הערה 94, עמ' 233; שאפר, *Kubla Khan and the Fall of*

Jerusalem, לעיל הערה 3; פיפר וגוס, *The Singing of Mount Abora*, לעיל הערה 3.

David Simpson, *Irony and Authority in Romantic Poetry*, Springer, Totowa, New Jersey .98

1979, p. 225; Gregory Leadbetter, *Coleridge and the Daemonic Imagination*, Springer,

New York 2011, ch. 8; John Livingstone Lowes, *The Road to Xanadu: A Study in the Ways*

Coleridge the Visionary, ביר, *of the Imagination*, Houghton Mifflin, Boston 2013 (1927)

לעיל הערה 94.

Samuel Taylor Coleridge, *Poetical Works*, vol. I, ed. Ernest Hartley Coleridge, Oxford .99

1969, pp. 295–298; vol. IV, p. 415 University Press, Oxford 1969; פרצ'ס, *Pilgrimage*, לעיל

הערה 92, כרך IV, עמ' 415.

100. אני מודה למיכל בירן שחלקה עימי ידע רב-ערך בנוגע לשליט המונגולי ולארמונו. ננסי שטיינהרדט

מאשרת את גרסתו של מרקו פולו בנוגע לארמון הקנים הנייד ששימש את השליט המונגולי

קובילאי האן בשמורת הציד שבבעלותו. מרקו פולו היה הראשון שתיאר את ארמון הקין של

השליט המונגולי קובילאי (Kubilai) בצ'אנדו (Ciandu) בסוף המאה השלוש עשרה; וראו Nancy

Shatzman Steinhart, "The Plan of Khubilai Khan's Imperial City", *Artibus Asiae*, 44:2/3,

1983, p. 154. שמו של השליט ושם המקום שבו שכן ארמונו זכו לכמה וריאציות בתרגומים

ממונגולית לשלל שפות, כגון Qubilai, Cublay, Xaindu, Xamdu, Xandu, Cyandu, Ciandu

שני שינויים במשפט המצוטט: הוא שינה את כתיב השמות (אצל פרצ'ס: Cublai Can, Xamdu; אצל קולרידג': Xanadu, Kubla Khan), ואת הצירוף house of pleasure הסב לביטוי pleasure-dome¹⁰¹, המשמש ככינוי לארמונו של החאן הן בתחילת השיר והן במהלכו. בניגוד לטקסט של פרצ'ס, השיר של קולרידג' כמעט אינו מוסר מידע על המבנה, על תכליתו או על הקמתו, פרט לכך שהחאן ציווה לבנותו.¹⁰² מכל המבנה לא נזכרת אלא הכיפה.

הניסיונות לזהות את המבנה שהאציל השראה על קולרידג' בתיאור ארמון התענוגות מצביעים, בין השאר, על ארמון הקיץ של הצארית יקטרינה, שנבנה ב-1717; על ארמון הקרח של הקיסרית אנה איונובנה, שהוקם ב-1739; על קן-אהבים של קצין גרמני, שנחשף כשהקצין רצה את אהובתו והתאבד שם ב-1799.¹⁰³ לרשימה זו ברצוני להוסיף את "בית יער הלבנון" שהוקם בידי שלמה המלך, על פי ספר מלכים א, ותואר, בין השאר, במליצת ישורון ללוויזון. בדומה למעונו של השליט המונגולי בשירו של קולרידג', גם "בית יער הלבנון" נבנה בידי מלך מן האוריינט, וגם הוא ממוזג באורח פלאי בין טבע ותרבות.

הזיקה בין "קובלא חאן" של קולרידג' לבין טקסטים, מוטיבים ודימויים הקשורים בדמותו של שלמה המלך כבר הועלתה במחקר. ג'ון ביר, למשל, הצביע על הדמיון בין "קובלא חאן" לבין שיר השירים, המיוחס לשלמה המלך,¹⁰⁴ מייקל רייגר עמד על הדמיון בין ארמונו של החאן לבין "בית שלמה" בחיבורו האוטופי של פרנסיס בייקון

Cublim, Choblay, Coblay; Chan, Khan, Kaan, Cane. כפי שהראה פטריק הרסאנט, לשמות בשיר זה של קולרידג' היסטוריה תרגומית מורכבת, שראשיתה עוד לפני חיבור השיר. איות השמות שונה בשתי גרסאותיו של השיר (מ-1798 ומ-1816), ויש הברל גם בין השמות שכותב קולרידג' בהקדמה ובשיר. וראו Patrick Hersant, "Coleridge Diffracted: Translating the Opening Lines of 'Kubla Khan'", of "Kubla Khan", בתוך ריינולדס (עורך), *Prismatic Translation*, לעיל הערה 8, עמ' 295-292. וראו גם במאמרי "בריות אדריכליות", בתוך אסנת רכטר (עורכת), יעקב רכטר: אדריכל, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003, עמ' 234-238.

101. פרצ'ס, *Pilgrimage*, לעיל הערה 92, עמ' 418; וראו לואס, *The Road to Xanadu*, לעיל הערה 98, עמ' 361-360.

102. Robert Tindol, "Pleasure Domes and Sunbeams: An Anti-Oedipal Reading of 'Kubla Khan'", *Anglica*, 26:1, 2017, pp. 60-61.

103. על מקורות אלה כתב קולרידג' במכתב לתומס פול בחודש מאי 1799, בטיסה לשירו "To the Autumnal Moon" (1788), וראו קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך I, עמ' 295. וראו גם *Biographia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 20. וראו אצל לואס, *The Road to Xanadu*, לעיל הערה 98; University of Wisconsin Press, Madison 1961.

104. ביר, "The Languages of Kublah Khan", לעיל הערה 94, עמ' 233.

אטלנטיס החדשה (1627),¹⁰⁵ ומועתסם תאופיק אל-חאדר השווה בין גניו של החאן לגני שלמה המלך.¹⁰⁶ בתרבות האנגלית של המאה השמונה עשרה זכה "בית יער הלבנון" לעיון (למשל אצל ג'ון בניאן),¹⁰⁷ וקולרידג' עצמו גילה עניין מיוחד בדמותו של שלמה המלך ובספר החיצוני חכמת שלמה.¹⁰⁸ למרות זאת, הדימוי "בית יער הלבנון" לא נידון עד כה כמפתח לפירוש הביטוי pleasure-dome ב"קובלא חאן".

"בית יער הלבנון" מתואר בתנ"ך כמבנה משוכלל הנסמך על גזעי ארז שלמים (מלכים א ז, ב-י; י, יז, כא; דברי הימים ב ט, טו). התיאור עורר את דמיונם של פרשני המקרא. היו שטענו שהמבנה שימש כמבואה לארמונות המלך, כאולם שממנו יצאו תהלוכות חגיגיות, כבית אוצר, בית משמר או מחסן נשק, ואולי גם כאורות;¹⁰⁹ אחרים טענו שהיה זה בית קיט שאליו נהג שלמה המלך לפרוש בעונה החמה, כ"מנהג המלכים בזמן שהוא לבנות בית ביער להתקרר שם בימי הקיץ", כפי שכתב רד"ק.

105. רייגר, "Fancy, Dreams, and Paradise", לעיל הערה 94, עמ' 651; Francis Bacon, *New Atlantis*, Dallas University Press, Dallas 2020, pp. 651-655 (מהדורה מלאה של המקור שנרפס בלטינית תחת הכותרת *Nova Atlantis* ב-1624); פרנסיס בייקון, אטלנטיס החדשה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1986.

106. Mutasem Tawfiq Al-Khader, "Exploring the Main Theme of Samuel Taylor Coleridge's Poem 'Kubla Khan' and its 'Preface'", *Journal of Al-Quds Open University*, 28:1, 2012, p. 31. ואפשר להוסיף כי גם ארבעים המלכים ששלטו על הבריאה לפני אדם הראשון נקראו "סולימנים", על שם שלמה המלך, שנחשב למלך האידיאלי; וראו אדוארד סעיד, אוריינטליזם (1978), מאנגלית: עתליה זילבר, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 63 (הערת המתרגמת).

107. John Bunyan, *The Miscellaneous Works of John Bunyan*, vol. 7: *Solomon's Temple Spiritualized; The House of the Forest of Lebanon; The Water of Life*, Clarendon Press, London 1688. וראו גם "Solomon on the Vanity of the World", *The Poetical Works of Matthew Prior*, Houghton, Osgood, Riverside Press, Cambridge 1878 (1718); *Works of Matthew Prior*, Houghton, Osgood, Riverside Press, Cambridge 1878 (1718). אנגל, "The Other Classic", לעיל הערה 2, עמ' 350.

108. קולרידג', *Aids to Reflection*, לעיל הערה 27, עמ' 69; הנ"ל, *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך II, עמ' 430; Samuel Taylor Coleridge, *The Philosophical Lectures of Samuel Taylor Coleridge*, ed. Kathleen Coburn, Pilot Press, London 1949, p. 133. לעיל הערה 32, כרך I, עמ' 488. ראו גם פולפורד, "Coleridge and the Wisdom Tradition", לעיל הערה 46, עמ' 76-81.

109. חנן אשל, "הקרחת וחמת היערן בכתובת מישע", ארץ-ישראל: מחקרים בידעת הארץ ועתיקותיה, ספר אברהם מלמט, כד, 1993, עמ' 31-33; David Ussishkin, "King Solomon's Palace and Building 1723 in Megiddo", *Israel Exploration Journal*, 16, 1966, pp. 174-186; Immanuel Benzinger, *Die Bücher der Könige*, Tubingen, Freiburg 1899, p. 38. יער הלבנון, בית מקרא, ז.ג. תשנ"ח, עמ' 42-45; בנימין מזר, "בית יער הלבנון", בתוך משה דוד קאסוטו (עורך), אנציקלופדיה מקראית: אוצר הידיעות על המקרא ותקופתו, כרך ב, מוסד ביאליק, ירושלים 1954, עמ' 80-82.

כמו ארמונו של החאן, גם "בית יער הלכנון" הוא אתר המתאפיין בתחבולות שנועדו ליצירת אשליה.¹¹⁰ כך, למשל, אף על פי ששכן בירושלים, "היה בכוחו להשרות על האדם הלך רוח כאילו הוא נתון ביער הלכנון".¹¹¹ סיפור הקמתו פלאי אף הוא: בנייתו הושלמה בפרק זמן של שבע שנים אף כי היה גדול בהרבה מביתו של שלמה, שנבנה במשך שלוש עשרה שנה. "בית יער הלכנון" התייחד ב"חידושים מיוחדים אשר הפליא שלמה לחדש בחכמתו כי רבתה",¹¹² למשל הרכבת ענפי ארז ("כרותות ארזים") על עמודי עץ כדי ליצור אשליה של עצים שלמים. בנוסף על כך, מערכת מראות מקבילות בתוך האולם הכפילה את עמודי הארזים לסדרה אינסופית וכך יצרה אשליה של יער עבות, ש"היה נראה כיער המרוכה באילנות", כדברי רד"ק. במבנה שובצו חלונות רבים, "שקופים" (מלכים א ז, ד), ובקירותיו נקבעו פתחי אוורור שהוסיפו לאשליית המרחב הטבעי.¹¹³ המבנה התייחד בזוהר מסנוור בשל כלי מלחמה מזהב שהוצבו באולם והכפילו את זוהרם במראות ובחלונות. תיאורים אלה של "בית יער הלכנון" דומים לתיאורי "ארמון הקנים" שהקים קובלאי חאן בשמורת הצייד שלו, שלדברי מרקו פולו הצטיין אף הוא בשילוב חומרים טבעיים ובמראה מעורר השתאות.¹¹⁴ במליצת ישורון תיאר לויזון את "בית יער הלכנון" כ"היכל עונג" הממוקם בטבע, אולם, כמו בארמונו של קובלאי חאן, מתחת לעונג המלבב שוכן עולם אליים: תחבולת הקירור מתאפשרת דווקא בשל היסודות הפראיים והאפלים ("צנורי הנחלים המתנפלים [...] מבין בטני הסלעים", בלשונו של לויזון).¹¹⁵ התיאור מהדהד את הניגוד הטמון בצירוף המקראי "היכלי עונג": ממלכת בבל השקועה בהיבריס ובהדוניזם תקרוס בשיאה, ובין

Peter Otto, *Multiplying Worlds: Romanticism, Modernity, and the Emergence of Virtual Reality*, Oxford University Press, Oxford 2011; Susanne M. Sklar, *Blake's 'Jerusalem' as Visionary Theatre: Entering the Divine Body*, Oxford University Press, Oxford 2011, p. 471

111. רזיאל זקבך, "בית יער הלכנון", פרי עץ הגן, א, תשנ"ח, עמ' 17.

112. הראובני, "בית יער הלכנון", לעיל הערה 109, עמ' 43.

113. ראו תרגום יונתן ופירושי רש"י, רד"ק, אברבנאל, מצודות, רלב"ג ומלבי"ם.

114. שטיינהרדט, "The Plan of Khubilai Khan Imperial City", לעיל הערה 100, עמ' 137-158.

115. "ומקצת העמקים אשר בין בתרי הלכנון הם נחמדים ונעימים מאוד מאוד; כי מלבד פרחי חמד אשר ישעשעו שמה את עין הרואה ואשר יפיצו ריח עדנים גם צנורי הנחלים המתנפלים אל תוכן מבין בטני הסלעים המה יעדנו בקול שאונם את אוזן אנוש, המה עם צללי הרי הבתר יחד יקררו שמה את חום היום. ולזאת היטיב מאוד המלך שלמה לבנות לו באחד העמקים הנעימים האלה היכל עונג אשר קרא בשם בית יער הלכנון", וכן "איככה יעלו אל היכל עונג המוסד בראש מרומי הרים"; וראו כהן, מליצת ישורון, לעיל הערה 68, עמ' 21, 113.

החורכות השוממות תשוטטנה חיות פרא.¹¹⁶ חורבן הארמון שמתאר קולרידג' ב"קובלא חאן" דומה מאוד למטר האבנים האפוקליפטי שמתאר לויוזן במליצת ישרון.¹¹⁷ תיאור הארמון ב"קובלא חאן" דומה אפוא במידה רבה לתיאור "בית יער הלכנון" בספר מלכים א ובספרו של לויוזן. קולרידג' הכיר בלי ספק את המקור המקראי, ואפשר גם שהתוודע דרך הורביץ לפרשנותו של לויוזן לדימוי זה. האם יש ב"קובלא חאן" רמיזות למקורות עבריים נוספים? האם רמיזות אלה עשויות לסייע לנו להבין את השיר, ובייחוד את הדימוי pleasure-dome? לפני שנפנה לרון בשאלות אלה נבדוק אם וכיצד הבינו מתרגמי השיר לעברית את הרמיזות הללו, ודרך בחינת התרגומים והרמיזות ננסה לעמוד על משמעותו של הדימוי.

תרגומי "קובלא חאן" לעברית

ארבע עשרה יצירות של קולרידג' תורגמו לעברית עד כה, ובהן "קובלא חאן", שזכה למעמד מיוחד עם לא פחות משלושה עשר תרגומים.¹¹⁸ לשם השוואה, שירו המתורגם

116. "וְעֵנָה אֵיִם בְּאֶלְמָנוּתֵיהֶן וְתַנִּים בְּהִיכְלֵי עֵגָג וְקָרוֹב לְבֹא עֵתָהּ וְיָמֶיהָ לֹא יִמְשְׁכוּ" (ישעיהו יג, כב). בדיונו בקטע זה הבלית לויוזן את חורבן מעשי ידי האדם בידי הטבע ותיאר "בני תענוגות" הבונים "ארמון מוסד עד תועפות רום גבהי שמיים [...] לנטוע גנות אף להעלות צמחי עדן", אשר "ביום רדת אבני אל גביש וכוכב ברד לקול יללת סער הומה [...] יהיו לשממה"; וראו כהן, מליצת ישרון, שם, עמ' 293-294, וכן שם, עמ' 187, 251, 308.

117. המתח בין פאר לחורבן בצירוף "היכל עונג" משמש את לויוזן גם בפירוש קינתו של איוב: "עם מַלְכִּים וְיַעֲצֵי אֶרֶץ הַבְּנִים חֲרָבוֹת לָמוּ אוֹ עַם שָׂרִים זָהָב לָהֶם הַמְּמַלְאִים בְּתִיָּהֶם כֶּסֶף" (איוב ג, טו). לויוזן מתאר את "גדולי השרים אשר היו מני אז ואשר מדי היותם עלי ארץ שכנו בהיכלי עונג מלאים פז וכתם"; וראו שם, עמ' 287. הצירוף "היכל עונג" שימש את לויוזן גם בתרגום הצירוף השייקספירי "chambers of the great" מתוך המחזה הנרי הרביעי, בתרגום הראשון של קטע השייקספירי לעברית. גם כאן הביטוי מופיע בהקשר של ניגוד חריף: חדרי המלך, המשופעים במכלול רב-חושי של ריחות, מראות, מגע וצלילים ערבים, הופכים למלכודת מענה של נדודי שינה: "מדוע תתעופפי [השינה] לקול נאקת שרצי ליל אל שוכבי יער, ותתעבי זמיר עוגב ונבל כי יקראוך ביפי קולם אל היכלי עונג?" (הנרי הרביעי, חלק א, מערכה 3, תמונה 1); וראו כהן, שם, עמ' 207-208.

118. על המעמד המיוחד של השיר בשפה העברית מעידה גם העובדה שעברית היא השפה השלישית שאליה תורגם "קובלא חאן": השיר תורגם לעברית לראשונה ב־1910, אחרי צ'כית (1896) ורוסית (1906) ולפני איטלקית (1926), פינית (1929), צרפתית (1934), הונגרית (1941), ספרדית (1945), יוונית (1946), קטאלנית (1955), פולנית (1958), גרמנית (1959) – השפה אליה תורגמו יצירותיו של קולרידג' יותר מלכל שפה אחרת – רומנית (1981) ופינית (1984). המידע לקוח מתוך מחקר דיגיטלי בהתהוות, בשיתוף ערן הדס וקבוצת חוקרים בין-לאומית. למידע נוסף ראו Edoardo Zuccato and Elinor Shaffer, *The Reception of S.T. Coleridge in Europe*, Bloomsbury Academic, London 2007, pp. xxii-lxii; הרסאנט, "Coleridge Diffracted", לעיל הערה 100.

ביותר של קולרידג' לכל השפות, "The Rime of the Ancient Mariner" (1798), זכה רק לחמישה תרגומים לעברית,¹¹⁹ וכל אחת משתים עשרה היצירות האחרות שלו שתורגמו לעברית, לרבות שיריו המוכרים "קריסטבל" ו"אהבה", תורגמה רק פעם אחת.¹²⁰

התרגום הראשון ל"קובלא חאן" נוצר בידי עקיבא פליישמאן ופורסם ב־1910.¹²¹ שלושה עשורים אחר כך, ב־1942, פרסם ראובן אבינעם תרגום נוסף לשיר,¹²² וכעבור עשרים וחמש שנה, ב־1967, פורסם תרגומו של ראובן צור.¹²³ שנות האלפיים הביאו עימן שפע תרגומים לשיר, משל אסף ענברי (2001), ליאור שטרנברג (2003), ישי רוזנבאום (2004), אריה סתיו (2005), נחום ונגרוב (2010), יעקב שקד (2013), אבינעם מן (ל"ת), אבנר פרץ (2013), רונן סוניס (2021) וינקי שפט (2021).¹²⁴ אף אחד מהתרגומים

119. ס.ט. קאלרידש, שירת המלח הקדמוני וקבלה כן, מאנגלית: עקיבא פליישמאן, הוצאת א.ח. ראזענבערג, ניו יארק תרע"א; סמואל טיילור קולרידג', "שירת הספן הזקן", בתוך שמעון גינצבורג, שירים ופואמות, הוצאת אחים, על יד דביר, תל אביב 1931, עמ' שיט-שמט [פורסם לראשונה בכתב העת התקופה, כד, טבת-אדר תרפ"ד, עמ' 173-208; הנ"ל, "שירת הספן הישיש", בתוך זנדבנק (עורך ומתרגם), אנתולוגיה אנגלית, לעיל הערה 49, עמ' 163-193; הנ"ל, שירת יורד הים הישיש בשבעה חלקים, מאנגלית: רות בלומרט, קשב, תל אביב 2001; הנ"ל, שירת זאב־הים שבע הימים, מאנגלית: יעקב שקד, הוצאת מול ספרים, תל אביב 2013.
120. סמואל טיילור קולרידג', קריסטבל, מאנגלית: לילך בורנשטיין, אבן חושן, רעננה 2011; הנ"ל, "אהבה", בתוך ראובן אבינעם (עורך), מבחר שירת אנגליה: אנתולוגיה המכילה את מיטב שירת אנגליה מראשיתה ועד דורנו בצרוף מבוא לשירה, תולדות המשוררים ותמונותיהם והערות לשירים, מסדה, תל אביב 1942, עמ' 296-299.
121. קאלרידש, שירת המלח הקדמוני וקבלה כן, לעיל הערה 119, עמ' 40-42.
122. אבינעם (עורך), מבחר שירת אנגליה, לעיל הערה 120, עמ' 299-300. האנתולוגיה זיכתה את אבינעם בפרס שטרניחובסקי לתרגום. תרגום זה זכה לחשיפה רחבה כששובץ בנוסח העברי לספרו של דאגלס אדמס סוכנות הבילוש של דירק ג'נטלי, מאנגלית: דפנה ארנולד עמית, כתר, ירושלים 1987, עמ' 34-40. המתרגמים רונן סוניס וישי רוזנבאום העידו בראיונות באפריל 2021 כי פגשו לראשונה את השיר בעת שקראו את התרגום העברי לספרו של אדמס.
123. סמואל טיילור קולרידג', "קובלא-חאן", מאנגלית: ראובן צור, בתוך איתמר יעוֹז־קסט (עורך), הפרח הכחול: לקט שירת הרומנטיקה, עקד, תל אביב 1967, עמ' 50. ב־1993 נכלל התרגום, בשינויים קלים, גם באסופת תרגומיו של צור, וראו ראובן צור, "קבלא חן", החליל והקוקיה: תרגומים משירת אירופה, עם מסה על אמנות התרגום, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1993, עמ' 98-99. צור אף ייחד מחקרים לבחינת השיר ברוח הפואטיקה הקוגניטיבית, וראו Reuven Tsur, *The Road to Kubla Khan: A Cognitive Approach*, Papers in Cognitive Poetics, Tel Aviv 1987 [נדרס מחדש בכותרת שונה, וראו Reuven Tsur, "Kubla Khan": Poetic Structure, Tel Aviv University Press, Tel Aviv 2006]. *Hypnotic Quality and Cognitive Style*, Tel Aviv University Press, Tel Aviv 2006. וראו גם Chen Gafni and Reuven Tsur, "'Softened' Voice Quality in Poetry Reading: An Acoustic Study", *Style*, 51:4, 2017, pp. 456-481.
124. סמואל טיילור קולרידג', "זאנאדו / ארמונו של קובלאי חאן", מאנגלית: אסף ענברי, הארץ, 29 בספטמבר 2001 (תרגומו של ענברי מופיע בגרסה מעט שונה באתר <http://inbari.co.il/kubla1.htm>); הנ"ל, "קובלאי חאן", מאנגלית: ליאור שטרנברג, שבו, 11, 2003, עמ' 41-42; הנ"ל, "המסע לזאנאדו", מאנגלית: ישי רוזנבאום, 'מושב לצים', 2004, <http://israblog.co.il/>

לעברית אינו כולל את ההקדמה שקבע קולרידג' בראש השיר, חרף חשיבותה המכרעת בבניית ציפיות הקורא. האם הצליחו המתרגמים – כולם גברים – להעלות באוב את יללת העברית שבשיר?

ברומה למרטין לותר, גם קולרידג' השתמש באל"ף-כ"י"ת העברי ככלי מדיטטיבי והוקסם במיוחד מהצירוף המאגי של שתי האותיות הראשונות בו.¹²⁵ היו אפוא פרשנים שפנו לאל"ף-כ"י"ת העברי בניסיון לפענח את תעלומת השמות המופיעים בשיר: *Alph* ו-*Xanadu, Kubla Khan*. שמו של הנהר, אלף, נקשר לאות העברית אל"ף. ג'ון ביר טען כי בקבלה היהודית האות כ"י"ת מזוהה עם "מערה", ולכן משמעותו של שם הנהר ב"קובלא חאן" הוא "נהר-מערות".¹²⁶ הדוויג (חנה) היילברון נסמכה אף היא על פרשנות קבלית וטענה כי המשמעות של צירוף האותיות אל"ף ובי"ת אצל קולרידג' היא דווקא "בית השליט".¹²⁷ ואולם, כל מתרגמו של "קובלא חאן" לעברית תיעתקו את השם *Alph* בלי להנכיח את המטען העברי-הזור המשוקע בו ובלי להציע פתרונות תרגום הלוכדים את התהודה המורכבת של המילה העברית בשיר ומושכים תשומת לב

שבעה שערי שירה: משוט פיוטי על פני תרבות המערב; שבעה כרכים של תרגומים מתשע שפות אירופאיות מכל התקופות, כרך ג, תמוז, תל אביב 2005, עמ' 230–232; הנ"ל, "קובלא חאן", מאנגלית: נחום ונגרוב, 'ויקיטקסט', 2010, <https://he.wikisource.org/wiki/%D7%A7%D7%95>, מאנגלית: יעקב שקד, 2013, <http://www.boss2.co.il/wp-content/uploads/flipbook/5/files/basic-html/page94.html>; הנ"ל, "קובלא חאן", מאנגלית: אבינעם מן, 'יקום תרבות' (תאריך התרגום אינו ידוע, וגם המתרגם עצמו לא ידע לנקוב בו), <https://www.yekum.org/2011/06/>; מאת-סומאל-קולרידג-ומשה-ד/; הנ"ל, "קובלה חאן", מאנגלית: אבנר פרץ, 'תיבת קסמים: לקט תרגומים משירת העולם', 2013, <http://folkmasa.org/ant/ant.htm>; הנ"ל, "קובלא חאן", מאנגלית: רונן סוניס, בתוך דוד (ניאו) בוחבוט (עורך), קובלאי חאן: חזיון בחלום; שיטוט ספרותי על ציר האלחוש (ברפוס); הנ"ל, "קובלא חאן", מאנגלית: ינקי שפט, 'יהי', 2021, <https://www.yehee.co.il/%d7%a7%D7%95%D7%91%D7%9c%D7%90-%D7%97%D7%90%D7%9f/>; בנוסף לתרגומים אלה, ב-1962 פרסם משה דוד שיר שנכתב בהשראת "קובלא חאן"; המוטו בראש השיר הוא השורה הפותחת את שירו של קולרידג', וראו משה דוד, "כספדו בשנית", יוכני, ג, מארס 1962, עמ' 19.

125. באות אל"ף, למשל, זיהה קולרידג' צורת ראש שור; וראו קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך II, עמ' 2450. ראו גם, *Clement Carlyon, Early Years and Late Reflections*, vol. I, Whittaker and Company, Routledge 1856, p. 200

126. ביר, *Coleridge the Visionary*, לעיל הערה 94, עמ' 207–210; *Warren Stevenson, Divine Analogy: A Study of the Creation Motif in Blake and Coleridge, English Studies in Canada*, 1:2, p. 308; William Holwell, *A Mythological, Etymological, and Historical Dictionary*, C. Dilly, London 1793; Wilson G. Knight, *The Starlit Dome: Studies in the Poetry of Vision*, Methuen, London 1959, p. 97

127. היילברון, "Jewish Influences on the Oeuvre of Samuel Coleridge", לעיל הערה 16, עמ' 115–114.

לזרותה, למשל באמצעות שינוי גרפי (צבע, סגנון או גודל גופן) או שתילת מילים או אותיות לועזיות בשיר העברי – בדומה לפתרונות שמצאו מתרגמים שהריקו לעברית שירים של היינריך היינה, פאול צלאן ודן פגיס, שמילים עבריות שובצו בהם בתוך לשון השיר הגרמנית.¹²⁸

הווריאציות העבריות של המתרגמים לשמות Kubla Khan ו-Xanadu מבליטות את האקזוטיות של המקור, אך במקרה של Kubla Khan, רובן ככולן מתעלמות מהדהוד של מילים עבריות כמו "קבלה", "כן" ו"כהן".¹²⁹ דווקא בגרסה הוותיקה ביותר, זו של פליישמאן, תעתוק השם "קֶבְלָה כֶן" מתגלה כבחירה פורה במיוחד הרומזת למילים העבריות "קבלה" ו"כן".¹³⁰ מבחינה זו, התרגום של פליישמאן מהדהד את זיקתו של קולרידג' לעברית ולתורת הקבלה.¹³¹

128. שמעון זנדבנק מתאר את האתגר הזה כך: "איך לתרגם מילים שאינן זקוקות לתרגום. קושי פרדוקסלי זה מובל לצלאן ולעברית, כי המילים שאינן זקוקות לתרגום הן המילים העבריות בשירי צלאן; זיי, או קומי-אורי"; וראו בספרו בזכות המשוגעים לדבר: מבחר מסות ומאמרים על ספרות ועל ביקורת התרבות 1982–2015, משכל, ידיעות ספרים, ראשון לציון 2016, עמ' 354. לפתרון שהציע זנדבנק לאתגר זה ראו בתרגומיו לשירי פאול צלאן, סורג שפה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1994, עמ' 103. לעניין זה ראו גם אצל סדרה דיקובן-אזרחי, שלושה פייטנים: פאול צלאן, דן פגיס, יהודה עמיחי, מוסד ביאליק, ירושלים 2020, עמ' 56–57, *Na'ama Rokem, Prosaic*; *Conditions: Heinrich Heine and the Spaces of Zionist Literature*, Northwestern University Press, Chicago 2013; Lina Barouch, "Denk Dir": On Translating Paul Celan into Hebrew", *Prooftexts*, 37:2, 2018, pp. 275–305; Michal Ben-Horin, "What is Heard in the Mountains: Paul Celan's Gespräch Im Gebirg in the Light of its Hebrew Translation", *Yod*, 23, 2021, pp. 185–202.

129. שטרנברג חזר למקור של פרצ'ס ותעתק את שמו של השליט המונגולי כ"ד (קובלאי), אבל הפך את סדר המילים: "קובלאי חאן", לעומת the Khan Kubla אצל פרצ'ס. מן ופרץ תעתקו את השם כ"ה"א (קובלָה חָאן). ונגרוב, שקד, סוניס ושפט תעתקו כאל"ף (קובלָא חָאן), סתיו ופרץ הוסיפו גרש בתרגום המילה Khan (קובלא ח'אן), אולי בניסיון לרמוז למקור המזרחי של השם, ואילו אבינעם ורונבאום יידעו את המילה "חאן" וכתבו אותה כשם תואר ("קובלא החאן"). צור חזר אל סדר המילים אצל פרצ'ס וכתב "החן קובלא", אולם בגרסתו מ-1993 כתב "חאן" בלבד; ענברי ויתר על השם "קובלא" והסתפק בשם התואר "החאן". באשר לשם Xanadu, התמודדותם של המתרגמים נעה מתעתוק העיצורים ללא תנועות ("קסנדה" אצל פליישמאן), או בצירוף התנועה האחרונה ("קסנדרו" אצל שטרנברג ואצל סתיו), לכתובת השם באות כ"ף ("כסנדרו" אצל דור). ענברי, אבינעם, ורונבאום, מן וסוניס ויתרו על העיצור הראשון ובחרו בכתוב מלא ("זאנאדרו"). ענברי (בגרסה המאוחרת באתר), ונגרוב, שקד ופרץ בחרו בכתוב חסר ("יִנְדְרו"), ושפט – בכתוב מלא חלקי ("זנאדרו"). צור ניסה לאזן בין הגרסה הכתובה של השם לזו ההגוייה והמיר את האות X בעיצור הרך גימ"ל ("גזנדרו").

130. הדמיון הצורני בין C ל־כ ובין K ל־ק מוסיף להדהוד הרבדים והגרסאות. למרבה העניין, קולרידג' נהג לתעתק את המילה "קבלה" באות C (Cabbala), ולא, כנהוג גם בזמנו, באות K; וראו קולרידג', *Notebooks*, לעיל הערה 10, כרך IV, עמ' 5069; הנ"ל, *Marginalia*, לעיל הערה 19, כרך II, עמ' 430; כרך V, עמ' 5540; הנ"ל, *Aids to Reflection*, לעיל הערה 27, עמ' 299, 444. Tim Fulford, 'A Study of S.T. Coleridge's Search for a Spiritual Language, with Reference

זיקה זו באה לידי ביטוי בין השאר בתרגומיו של קולרידג' לקינות העבריות שחיבר הורביץ, קינת ישרון וקול נהי, שבהם הוא נוקט אסטרטגיה כפולה: התבססות על תקבולות סמנטיות ויצירת מצלול מקורי. בקינת ישרון, למשל, הוא לא בחר באפשרות הצפויה של תעתוק השמות העבריים באותיות לטיניות ואף לא החזיר למקור שמות אנגליים שהופיעו בקינות בתעתיק לאותיות עבריות. כך, את השם "ישורון" בקינת ישרון תרגם לשם "Israel", והחזרה עליו מהדהדת את צליליהם של הפועל העברי "אלי" [= קונני], המקבילה האנגלית wail והאנפורה "על/עלי", החוזרת לכל אורך הקינה:

Mourn, Israel! Sons of Israel, mourn¹³²

לעומת זאת, בקינה קול נהי תעתק קולרידג' את "ישורון" באותיות לטיניות, Jeshurun, וכך הדגיש את המצלול של התנועה U שבמקור.¹³³ את השם העברי "עדן" בקינת ישרון תרגם למילה Paradise והציב אותה בסוף השורה החותמת את הבית, בדומה למקומה בשירו "קובלא האן".¹³⁴ "פרינצעס שארלטה" בקינת ישרון מכונה אצלו "England's Lady" – כינוי המשמר את המצלול הדומיננטי של הלמ"ד במקור,¹³⁵ ואת השם "לעפאלד" – בעלה של הנסיכה שנפטרה – תרגם לציירוף "wedded Lover's", תוך שימור הצלילים ל וד שבמקור.¹³⁶

to Wordplay, Symbolism, and the Kabbalah', PhD Dissertation, University of Cambridge, 1988; *Idem.*, "Private Mythology and Hebrew Tradition", *Coleridge's Figurative Language*, Palgrave Macmillan, London 1991, pp. 83-110; William Richard Ploplis, 'The Great Name of God: A Study of the Element of Kabbalah in Samuel Taylor Coleridge's Theogony and its Influence on the Theodicy and Cosmogony of His Major Poetry', PhD Dissertation, Loyola University, 1981; Hedwig Heilbrun, "Coleridge and Judaism", *Immanuel*, 21, 1987, pp. 106-117; פולפורד, "Coleridge, Kabbalah, and the Book of Daniel", לעיל הערה 46; הנ"ל, "Coleridge and the Wisdom Tradition", לעיל הערה 46.

132. לדין מפורט בשיקוליו של קולרידג' בתרגום קינת ישרון ראו, Lilach Naishtat Bornstein, "Mourn, Israel!": On Coleridge's Translation from Hebrew" (forthcoming)

133. קינת ישרון: "גם בת ישרון, שכולה נידחה"; בתרגומו של קולרידג': "Thou too, Jeshurun's Daughter! Thou"

134. "קובלא האן": "And drunk the milk of Paradise"; קינת ישרון: "She plucks its fruits in Paradise"

135. קינת ישרון: "עלי עלטה אשר עטה, פני תבל ויושביה, במות פרינצעס שארלטה, בטרם מלאת ימיה"; בתרגומו של קולרידג': "Mourn for the universal Woe, With solemn dirge and fault'ring tongue: For England's Lady is laid low, So dear, so lovely, and so young"

136. קינת ישרון: "עלי השור אשר שירד, פאר לעפאלד אדוניה! אשר במר נפשו ימאן, להתנחם עליה"; בתרגומו של קולרידג': "Mourn for the widow'd Lord in chiefs, Who wails and will not solaced be, Mourn for the childless Father's grief, The wedded Lover's Agony"

תרגומו של קולרידג' מעברית הם אפוא "תרגומי קצה" פריזמטיים המרחיבים את המקור דרך רשתות צליל בין-שפתיות. לעומת ניסיונו של קולרידג' לשמר את עקבות העברית בתרגומו, מתרגמי "קובלא חאן" לעברית לא ניסו כלל לבטא את עקבות העברית בשירו של קולרידג', אולי משום שלא ידעו על קיומם. הדבר בולט בתרגום הצירוף "pleasure-dome", שלדעתו של טים פולפורד, בפענוחו טמון המפתח לפירוש כל השמות והדימויים החידתיים בשיר.¹³⁷ צירוף זה תורגם לעברית כ"ארמון עונג" (פליישמאן), "דביר עונג" (אבינעם, פרץ), "היכל תענוגות" (צור, שטרנברג, ונגרוב ושקר), "היכל [של] עונג" (ענברי, פרץ), "כיפה [של] עונג" (רוזנבאום, שפט), "היכל פאר" (סתיו), ו"דביר נועם" (סוניס). אצל מן זכה הביטוי האנגלי לשני תרגומים שונים: "כיפת עינוג" ו"כיפת פלאים".

המילה האנגלית dome מקורה במילה הלטינית domus שמשמעותה "בית". באדריכלות, dome היא כיפה של מבנה (קפולה). המילה מציינת גם מבנה המחופה בכיפה וגם כיפה מעשה ידי הטבע; כך או כך, הכיפה משמשת כדימוי להגנה ולמקלט. כל המשמעויות הללו מובלעות בשירו של קולרידג'.¹³⁸ בשורות הראשונות של השיר, המילה dome נתפסת כייצוג סינקדוכי של הארמון, אולם הצירוף pleasure-dome שב ומופיע גם אחרי תיאור חורבנו של הארמון.

בחיפוש אחר הסבר הנשען על דמיון צלילי מצאתי קשר בין המילה האנגלית "dome" למילה העברית "דום": מתברר שקולרידג' דרש את המילה העברית "דום" במילון-הזוטא במחברותיו וצירף אותה לאשכול הכולל גם את המילים "דם", "אדום", "אדם" ו"ארמה". לעומת המילים האלה, המוצגות ברשימה על פי תרגומן השגור (blood, red, Adam, earth), המילה "דום", החותמת את האשכול, זוכה לפירוש ייחודי: to imagine.

למושג "דמיון" משמעות מרכזית בהגותו של קולרידג'. לעומת המושג fancy, שהוא ביטוי מכני ואקראי של רשמי חושים שנועד לתכלית קישוטית, המושג imagination הוא חי ופלאי המתיך דימויים ורעיונות ויוצר מהם ישות מקורית חדשה.¹³⁹ הקרבה הצלילית שאיתר קולרידג' בין המילים העבריות "דום" ו"דמיון" מאפשרת לנו, בעקבות דרך החשיבה של קולרידג', לקשור באשכול צלילי זה גם את המילה

137. Tim Fulford, *The Late Poetry of the Lake Poets: Romanticism Revised*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2013, p. 141

138. וכן, למשל, "Much on my early youth I love to dwell, / Ere yet I bade that guardian dome farewell"; ראו קולרידג', *Collected Letters*, לעיל הערה 12, כרך I, עמ' 78; הנ"ל, "Dome-shaped mountain", שם, כרך II, עמ' 21.

139. קולרידג', *Biograpbia Literaria*, לעיל הערה 1, כרך I, עמ' 299-300; כרך II, עמ' 16, 84, ועוד.

dome, וכן מילים הלקוחות מתחום השליטה (domain, dominion, dominant) והבית (domestic, domestication), ומילים המהדהדות את הצליל (freedom, wisdom).¹⁴⁰ הקשר בין המילה האנגלית "dome" למילה העברית "דום" מאפשר פענוח חדש של הצירוף היחידתי pleasure-dome. אם dome הוא "דמיון", pleasure-dome הוא "עונג הדמיון", ואם כך, המקור שהשיר מתחקה אחריו אינו הארמון שקובלאי חאן ציווה לבנות אלא מבנה העונג והכוח שבדמיון, וכיפת הארמון היא השתקפות של חלל הראש. פירוש כזה מסביר גם את ניידותו של הארמון בסיפורו של מרקו פולו ובספרו של פרצ'ס: גם אם הארמון הגשמי אינו בר השגה, הקורא יכול להתחקות אחר מקורו, הנמצא במרחק עפעוף-עין.

*

התשתית העברית ביצירתו של קולרידג' ומקומה של העברית בעולמו נבחנו כאן לאור תרגומו של המשורר מעברית לאנגלית, במהלך המוביל מהעברית לאנגלית, ומהאנגלית – בחזרה לעברית, דרך תרגומי שירו "קובלא חאן" לעברית. הזיקות בין קולרידג' ללויוזן, שנוצרו ככל הנראה בתיווכו של הורביץ, ובעיקר בין מליצת ישרון של לויזון לקינת ישרון של הורביץ וקולרידג', מעלות את האפשרות כי קולרידג' הושפע לא רק מכתבי הקודש היהודיים ומביקורת המקרא הגרמנית, כפי שהמחקר כבר הראה, אלא גם מההשכלה העברית בת זמנו. אפשרות זו פותחת נתיב חדש להבנת יצירתו ולתפיסה מורכבת יותר של הקשרים בין הרומנטיקה האירופית לבין ההשכלה העברית. יתר על כן, בחינת תרגומי שירתו של קולרידג' לעברית לאור תרגומו מן העברית ולאור תובנותיו באשר לשירה המקראית, ולשפה העברית בכלל, מעלה שאלות מתחום

140. קולרידג' עצמו נסמך על הקישור הצלילי הזה בשירו "The Destiny of Nations" (1796), בשורה "From Freedom's trophied dome"; וראו קולרידג', *Poetical Works*, לעיל הערה 30, כרך 1:II, עמ' 281. המילה העברית "דום" מופיעה בכמה מהתרגומים של שירי קולרידג', אולם נראה שהמתרגמים לא היו ערים למשמעות שהיא נושאת בלקסיקון הפרטי של המשורר ולזיקות הצליליות בינה לבין מילים אחרות. פליישמאן, למשל, קשר בין המילים "דום", "אדום" ו"דומן" בתרגום שירו של קולרידג' "The Rime of the Ancient Mariner": "את השורה 'slimy things did crawl with legs' הוא תרגם ל"יצורי רגלן זחלו דם", ואת השורה *The charmed water burnt always / A still and awful red* תרגם ל"ומקום פְּרִשָּׁה סְפִינָה צְלָה דֵם, / שֶׁם בְּאֵשׁ אֵיוִם וְאָדָם"; וראו קאלרידש, שירת המלח הקדמוני וקבלה כן, לעיל הערה 119, עמ' 11, 19. גינצבורג קשר בין המילים "דום", "רום" ו"הלום" בתרגום שיר זה, למשל בתרגום השורה "And he shone bright, and on the right": "וַיִּימֵן בְּרוֹם, וַיִּימֵן דֵם"; וראו בספרו שירים ופואמות, לעיל הערה 119. אבינעם קשר בין המילים "דום", "תום" ו"חלום" בתרגומו לשיר "אהבה", כאשר הריק את השורות "She blushed with love, and virgin-shame; / And like the murmur of a dream, / I heard her breathe my name" ל"בְּאֵהָבָה וּבְכִשְׁת־תָּם, / סְמָקָה, וּכְלַחֵשׁ בְּחֻלוֹם / אֶת שְׁמִי שְׁמֵעֵתִי דֵם"; וראו בספרו מבחר שירת אנגליה, לעיל הערה 120, עמ' 299.

התיאוריה של התרגום, ובראשן שאלת היחס בין מקור לתרגום ובין צליל למשמעות. טקסטים ודימויים שעד כה לא זכו לעיון בחקר יצירתו של קולרידג' – "מילון-זוטא" עברי-אנגלי שנמצא במחברותיו, עדותו על המפנה שעבר בפרשנות המקרא, דימויים מקראיים, ובייחוד הדימוי "בית יער הלכנון" – נידונו כאן כמפתחות להבנת שירו "קובלא חאן". פענוח עקבותיה של העברית בשירתו של קולרידג' וחשיפת הקשרים שהתווה המשורר בין האנגלית לעברית, בצליל ובמשמעות, רומזים לתשתית חדשה לתרגום יצירתו לעברית.